

PLATÓN: AZ ÁLLAM.
 (KÖLTÉSZETKRITIKAI RÉSZLETEK I:
 II. KÖNYV 376 e – III. KÖNYV, 412 c)

- XVI. – Mármost a leendő őrnek az erős indulaton kívül arra is szüksége van, hogy természete bölcsességszerető legyen. Te is így látod?
- Hogy gondolod? – kérdezte –. Ezt nem [376] értem.
- Ezt is megfigyelheted a kutyán, és ez igen csodálatra méltó tulajdonsága az állatnak.
- Mit figyelhetek meg?
- Azt, hogy az ismeretlen ember látványa dühvel tölti el, még akkor is, ha az nem bántotta őt. Az ismerősnek viszont akkor is örül, ha még soha egy jó szót nem kapott tőle. Nem csodálkoztál még el ezen?
- Nemigen figyeltem eddig erre – felelte –, de tudom, hogy a kutya így viselkedik.
- Pedig ez kitűnő vonása a természetének, [b] és valóban bölcsességszeretetről árulkodik.
- Milyen értelemben?
- Olyan értelemben, hogy amikor meglát valakit, kizárólag annak alapján tesz különbséget barát és ellenség között, hogy amazt ismeri, emezt meg nem. Hogy is ne vallana tanulni szerető természetére,¹ hogy a barátot és az ellenséget aszerint határozza meg, hogy ismeri-e, vagy nem ismeri?
- Bizony, ez arra vall.
- Márpedig – mondtam – a „tanulni szerető” és a „bölcsességszerető” egy és ugyanaz.
- Egy és ugyanaz – hagyta helyben.
- Ugye bizvást kimondhatjuk az emberről is, hogy ha azt akarja, [c] hogy az övéivel és az ismerősökkel szelíd legyen, akkor természeténél fogva bölcsességszeretőnek és tanulékonynak kell lennie?
- Kimondhatjuk – felelte.
- Bölcsességszerető és erős indulatú, gyors és erőteljes lesz a természete annak, aki becsületes és jó őrre akar lenni az államnak.
- Teljes mértékben – mondta.
- Jellemének ez hát az alapja. Kérdés, hogyan kell őket nevelnünk és tanítanunk; és hogy számunkra, akik ezt vizsgáljuk, van-e jelentősége a kérdésnek abból a szempontból, [d] hogy megpillantsuk vizsgálódásunk egészének a tárgyát, azt, hogy az igazságosság és az igazságtalanság hogyan jön létre az államban. Nehogy figyelmen kívül hagyjunk valamit, ami az elégséges fejtegetéshez kell, de ne is nyújtsuk el a beszédet.
- Glaukón fivére így szólt:
- Arra számítok, hogy ez a kérdés közelebb visz vizsgálódásunk tárgyához.
- Zeuszra is, kedves Adeimantosz, akkor tehát nem mondhatunk le róla, még ha kissé hosszadalmas lesz is – feleltem.
- De nem ám!
- Gyere hát, és mintha ráérősen [e] mesét mondanánk, úgy nevelgessük embereinket beszélgetésünkben!
- Lássunk neki!

¹ *tanulni szerető* (*philomathész*) –A kifejezés a „bölcsességszerető” (*philoszophosz*) analógiájára van képezve, ez teszi lehetővé jelentésük játékos azonosítását.

XVII. – Milyen is legyen ez a nevelés?² Nehéz volna jobbat találnunk annál, amelyet már régen feltaláltak. Ez pedig a test számára a testgyakorlás, a lélek számára a múzsai nevelés.³

-- Így van.

-- Ugye a múzsai nevelést előbb fogjuk elkezdni, mint a testgyakorlást?

-- Persze.

-- A múzsai nevelésbe beleérted a beszédet⁴ is?

-- Beleértem.

-- Beszéd pedig kétféle van: igaz és hamis, ugye?⁵

-- Igen.

-- És nevelnünk [377] mindkettővel kell ugyan, de elsősorban a hamis beszéddel?⁶

-- Nem értem, hogyan gondolod.

-- Nem tudod – kérdeztem –, hogy a gyerekeknek először meséket szoktunk mondani, és a mese egészében véve hamis, noha van benne olyasmi is, ami igaz? A mesemondással előbb élünk a nevelésben, mint a testgyakorlással.

-- Így van.

-- Ezért mondtam, hogy a múzsai nevelést előbb kell alkalmazni, mint a testgyakorlást.

-- Igazad van – mondta.

-- Ugye tudod, hogy minden tevékenységben a kezdet a legfontosabb, általában is, de különösen a fiatal és zsenge [b] lények esetében? Hiszen ilyenkor lehet őket a leginkább alakítani, és fogadják be azt a formai lenyomatot, amelyet az ember kibe-kibe belepecsételni kíván.⁷

-- Pontosan így van.

-- De akkor belenyugodhatnánk-e abba, hogy gyermekeink akármilyen emberek által összetákolt akármiféle meséket hallgassanak, és olyan nézeteket fogadjanak a lelkükbe, amelyek legnagyobbbrészt ellenkeznek azokkal, amelyeket felfogásunk szerint felnőtt korukban majd vallaniuk kell?

-- Semmi esetre sem nyugodhatunk bele.

-- Első lépésként tehát, úgy gondolom, felügyeletet kell gyakorolnunk a meseköltők fölött, [c] és ha helyes mesét⁸ költenek, azt el kell fogadnunk, ha pedig helytelen, el kell utasítanunk. A dajkákat és az anyákat pedig rávesszük, hogy gyermekeiknek az elfogadott meséket meséljék, és

² A II – III. könyvben előadott nevelési modell funkciója: a „fényűző állam” (372 e) felfogásának megtisztítása, az orvoslásban alkalmazott diéta módjára felfogott korrekciós szellemi táplálkozás. Célja nem az intellektus, hanem a jellem formálása. Ezt a fajta nevelést minden leendő ör megkapja. A VII. könyvben leírt értelemformáló nevelés eljárásának egészében csak a leendő vezetők részesülnek.

³ *múzsai nevelés* – A *musziké* nem pusztán ’zene’ jelentésben értendő: szövegkörnyezettől függően irodalmi, zenei, filozófiai stb. nevelést jelent. Noha a kilenc Múzsza meghatározott feladatkörét csak a késő római művészet rögzítette, felsorolásuk informatív lehet a platóni múzsai nevelés szempontjából: Erató (lírai és szerelmi költészet), Euterpé (fúvós hangszereken, elsősorban auloszon előadott zene), Kalliópé (epikus költészet), Kleió (történetírás), Melpomené (tragédia), Polüümnia (himnuszok és kardalok), Terpszikhoré (húros hangszerekes játék, tánc), Thaleia (komédia), Urania (csillagászat).

⁴ A *logosz* jelentése itt: elbeszélés, leírás, általános értelemben vett nyelvi közlés.

⁵ *igaz és hamis* – *aléthesz, pszeudosz*. Hésziodosznál a Múzsák jellemzik így saját tevékenységüket: „Szánkon tarka hazugság (*pszeudea*), mind a valóra hasonlít,/ tudjuk zengeni mégis a színigazat (*aléthea*), ha akarjuk” (*Istenek születése* 27-28).

⁶ A tetszetős paradoxon arra céloz, hogy a mese – amely hamis beszéd, hiszen története fiktív – komoly szerepet játszik a gyereknevelésben.

⁷ *bepecsételni kíván* – v.ö. *Theaitétosz* 191 c-d „Gondolatmenetünk kedvéért helyezünk el a lélek belsejében egy viasztáblát. ... Mármost tekintsük e táblát Mnemoszünétől, a Múzsák anyjától kapott ajándéknak. Ebben mi mindannak a lenyomatát őrizzük, amire csak emlékezni akarhatnánk az általunk látott, hallott vagy elgondolt dolgok közül, a táblát mintegy az érzetek és gondolatok elé tartván, ahogy a pecsétgyűrű lenyomatát szoktuk rögzíteni.” (Bárányi István fordítása)

⁸ Noha minden mese hamis beszéd (fikció), itt egy további felosztást kell alkalmaznunk: az (erény szempontjából) helyes és helytelen fikció megkülönböztetését.

ezek révén igyekezzenek alakítani lelküket, még sokkal inkább, mint ahogy a gyermek testét kezükkel alakítják.⁹ A jelenleg szokásos mesék nagy részét azonban el kell vetnünk.

-- Milyen mesékre gondolsz? – kérdezte.

-- A nagyobb terjedelmű mesék – feleltem – a rövidebb meséket is megvilágítják. Hiszen a nagyobb terjedelmű meséknek nyilván ugyanaz a mintájuk és a hatásuk, mint [d] a kisebbeknek. Nem gondolod?

-- De igen – válaszolta –, csak hogy azt sem tudom, melyek azok a nagyobb terjedelmű mesék, amelyekre céloz.

-- Azok, amelyeket Hésziodosz, Homérosz¹⁰ és a többi költő mondott el. Ők ugyanis valamennyien hamis meséket költöttek,¹¹ ezeket mondták és mondják el az embereknek.

-- Mifélek ezek – kérdezte –, és mit kifogásolsz bennük?

-- Azt, amit elsősorban és legfőképpen kell kifogásolnunk – feleltem –, kivált akkor, ha valaki még csak nem is helyesen hazudik.¹² [e]

-- És ugyan mi ez?

-- Az, amikor valaki rosszul ábrázolja beszédében,¹³ hogy milyenek az istenek és a hősök. Mint amikor a festő olyasmint fest, ami egyáltalán nem hasonlít ahhoz, amihez pedig hasonlónak akarta festeni.

-- Bizony, az ilyesmi joggal kifogásolható – mondta –. De hogyan és mire értsük ezt?

-- Először is erre: nem helyesen hazudott, aki a legnagyobb dolgokról a legnagyobb hazugságot mondta. Például hogy Uranosz azt művelte, amit Hésziodosz szerint tett, és hogy Kronosz hogyan állt rajta bosszút.¹⁴ Sőt úgy gondolom, hogy [378] Kronosz tetteit, és a fia részéről őt ért bántalmakat,¹⁵ még ha igazak volnának is, akkor sem szabadna olyan könnyelműen szóba hozni belátás nélkül való fiatalok előtt, hanem erősen hallgatni kellene róluk. Ha pedig mégis beszélni kellene ezekről, akkor a lehető legkisebb közönség hallja meg szent titokként, nem holmi malacáldozat¹⁶ árán, hanem nagy és nehezen teljesíthető áldozat fejében, hogy a lehető legkevesebben hallhassák.

-- Bizony – mondta – az ilyen beszéd veszélyes.

-- Éppen ezért, Adeimantosz – folytattam –, [b] nem is szabad ilyesmiről beszélni a mi államunkban. És azt se szabad mesélni fiatal hallgatóság előtt, hogy ha a legnagyobb igazságtalanságokat követik el, és ha az apjuk igazságtalanságait minden elképzelhető módon megtorolják, ezzel semmi különös dolgot nem cselekszenek, hiszen csak azt teszik, amit a legősibb és legnagyobb istenek is megtettek.

-- Zeuszra is – mondta erre –, magam sem tartom illendőnek az ilyen beszédet.

-- Általában véve – folytattam – nem illik arról sem beszélni, hogy istenek istenekkel háborúznak, ármánykodnak, megküzdnek egymással – hiszen ez nem is igaz –, [c] ha azt akarjuk, hogy

⁹ a gyermek testét kezükkel alakítják – szokásban volt a kisgyermek képlékeny tagjainak maszírozása és egyengetése, v. ö. *Törvények* 789 e; *Első Alkibiadész* 121 d.

¹⁰ A most következő mítosz-kritika kezdetei a 6. századra nyúlnak vissza, lásd Hérakleitosz B5; B14; Xenophanész B 10 – 16. Ugyanez a kritikus szemlélet jellemző arra a módra, ahogyan Euripidész kezeli a hagyományos mítoszokat.

¹¹ hamis meséket költöttek – ez a megállapítás nem része a kritikának, hiszen ha az volna, Adeimantosz nem kérdezne rá, hogy mit kifogásol Szókratész a mesékben. A mítosz – mint láttuk – szükségképpen fiktív történet, amely lehet (erkölcsileg) helyes és helytelen.

¹² Azaz erkölcsi szempontból kifogásolható tartalmú vagy hangvétellű fikciókat alkalmaz.

¹³ rosszul ábrázolja beszédében – a költészet az ábrázolásnak, vagyis az utánzásnak (helyesebben: a reprezentációnak) egy fajtája, lásd *Törvények* 668 a – c. A „rosszul” nem azt jelenti, hogy „hamisan”, hanem azt, hogy „az erények szempontjából helytelenül”.

¹⁴ Uranosz elemésztette gyermekeit, és fia, Kronosz bosszúból kasztrálta az apját, lásd *Istenek születése* 154 – 181.

¹⁵ Kronosz elnyelte gyermekeit, ezért fia, Zeusz letaszította apját a trónról, lásd *Istenek születése* 453 – 506. – Az 5. századi szerzőknél visszatérő motívum, hogy az emberek ezekre és hasonló mítoszokra hivatkozva próbálják igazolni saját tetteiket: Aiszkhülosz, *Eumeniszek* 640; Arisztophanész, *Felhők* 904; Euripidész, *Az őrzőgő Héraklész* 1317; Platón, *Euthüphrón* 5 e – 6 a.

¹⁶ A malacáldozat az Eleusziszi Misztériumok szokásos áldozata.

akiknek az államot védelmezniük kell, az egymás közötti meggondolatlan gyűlölködést a legrútabbnak tekintsék. Nem szabad a gigászok harcáról mesélnünk és ennek színes ábrázolását¹⁷ adnunk, sem az isteneknek és a hősöknek a rokonaikkal és családtagjaikkal folytatott sok furcsa viszályát elbeszélünk, hanem ha valamiképpen meg akarjuk győzni őket, hogy egyetlen polgár sem gyűlölködött még soha polgártársával szemben, sőt, ez nem is volna istenfélő emberhez illő dolog, akkor inkább erről beszéljenek [d] az öreg emberek és asszonyok nekik már kicsi gyermek korukban, ha pedig nagyobbak lesznek, a költőket is vegyük rá arra, hogy ilyen meséket alkossanak számukra. Továbbá sem Hérának a fia által való megköztötését¹⁸, sem a bántalmazott anyja segítségére siető Héphaisztosznak atyja általi letaszíttatását,¹⁹ sem a többi istenharcot, amit Homérosz megénekelt, nem szabad befogadnunk államunkba, akár allegorikus értelemben²⁰ szerepelnek a költeményekben, akár nem. Hiszen az ifjú ember nem képes megítélni, hogy mi az, ami allegória, és mi az, ami nem, hanem amit ilyen zsenge korban befogad a képzeletébe, az rendszerint kitörölhetetlenné [e] és megmásíthatatlanná válik benne. Ezért bizony mindennél fontosabbnak kell tartanunk, hogy az első mesék, amelyeket hall, az erény szempontjából a lehető legjobb tanulsággal szolgáljanak.

XVIII. – Igen, ez ésszerű – mondta. – De ha valaki azt is megkérdezné tőlünk, hogy miről is van szó voltaképpen, melyek ezek a mesék, mit válaszolnánk neki?

-- Adeimantosz – mondtam –, mi most nem költők vagyunk, én meg te, [379] hanem államalapítók. Az alapítóknak az a dolguk, hogy ismerjék azokat a mintákat, amelyek szerint a költőknek alkotniuk kell, és amelyektől nem engedhető meg az eltérés; nekik maguknak azonban nem kell meséket költeniük.

-- Ez helyes – felelte –, de éppen arra vagyok kíváncsi, hogy milyenek legyenek az istenekkel foglalkozó mesék mintái.

-- Körülbelül ilyenek – mondtam –: *amilyen* az isten,²¹ olyannak kell őt mindig bemutatni, akár hőskölteményben, akár dalban, akár tragédiában ábrázolja a költő.

-- Olyannak bizony.

-- Ugye, az isten *valóban* jó, [b] és így is kell róla beszélni?

-- Hogyan is lehetne másként?

-- Ami pedig jó, az sohasem ártalmas. Vagy igen?

-- Szerintem nem ártalmas.

-- Árthat-e, ami nem ártalmas?

-- Semmiképpen sem.

-- Tehet-e rosszat, ami nem árt?

-- Ez sem lehetséges.

¹⁷ *színes ábrázolását* – J. Adam és P. Shorey szerint célzás Pallasz Athéné köpenyére, amelyet a Panathénai ünnepen terítettek az istennőnek az Erekhtheionban álló szobrára. A köpeny színes hímzése az olümposzi isteneknek a gigászok felett aratott győzelmét ábrázolta. Platón az *Euthüphrón*ban is említi (6 b – c).

¹⁸ Héra fia Héphaisztosz. A történetet nem ismerjük, a Szuda lexikon szerint (idézi J. Adam) Pindarosz dolgozta föl.

¹⁹ *Ilias* I. 586 – 594.

²⁰ Az allegorikus Homérosz-értelmezés a fentebb említett mítoszkritikával együtt alakult ki. Képviselői védelmükbe vették Homéroszt, mondván, hogy kegyetlen és amorális mítoszai nem szó szerint, hanem allegorikusan értendők, például meteorológiai jelenségek ábrázolásaiként. Az irányzat megalapítója a 6. sz. végén működő rhégioni Theagenész, Platónnál idősebb képviselői Anaxagoras, lampszakoszi Métrodórosz és thaszoszi Sztészimbrotosz.

²¹ *amilyen az isten* (*hoiosz tünkhanei ho theosz ón*) – 'amilyenként létező az isten', olyannak kell őt bemutatni. Mondatunk a következő eljárást implikálja: (1) kell találnunk egy olyan attribútumot, amely az 'Isten <van> X' (= 'Isten X-ként létező') kijelentésben megfelel X-nek. (2) Ebből az attribútumból levezetjük isten további, az attribútummal konzisztens tulajdonságait. Szövegünkben ez így valósul meg:

(1) Az isten *valóban* jó.

(2) Aki *valóban* jó, az nem ártalmas, nem tehet rosszat, nem lehet oka rossznak, továbbá hasznos, és oka az ember jó állapotának.

- Ami nem tehet rosszat, oka sem lehet semmi rossznak.
 -- Hogyan is lehetne?
 -- Most nézzük más oldaláról a dolgot: hasznos-e az, ami jó?
 -- Hasznos.
 -- Oka tehát az ember jó állapotának?
 -- Oka.
 -- Nem mindennek oka tehát a jó, hanem ami jól van, annak oka, ami ellenben rosszul, annak nem oka.
 -- Szóról szóra így van – [c] felelte.
 -- Tehát az isten – mondtam –, miután jó, nem oka mindennek, ahogy a tömegemberek tartják, hanem kevés dolognak oka az emberek életében, sok mindennek azonban nem oka, hiszen életünkben sokkal kevesebb a jó, mint a rossz. Semminek, ami jó, nem tulajdoníthatunk más okot, mint az istent, a rossz okát ellenben valami másban kell keresnünk, nem pedig az istenben.
 -- Szerintem teljesen igazad van – válaszolta.
 -- Nem szabad tehát hitelt adnunk sem Homérosznak, sem más költőnek – mondtam –, aki [d] az istenekről meggondolatlanul ilyen téves dolgokat mond:
 két hordó fekszik Zeusz küszöbén: az egyik
 tele szerencsés, a másik nyomorúságos sorssal;
 És hogy akinek Zeusz a kettőből keverve ad, az
 hol bajban leledzik, hol meg szerencséiben.
 De akinek nem így ad, hanem csupán az egyikből, keveretlenül,
 azt az átkos állati éhség üldözi az isteni földön.²²
 [e] De az sem igaz, hogy Zeusz
 a mi jó- és balsorsunk osztogatója.²³

XIX. Ha valaki azt mondja, hogy az esküvel megpecsételt szerződés megszegése, amit Pandarosz követett el, Athéné és Zeusz műve volt,²⁴ azt nem fogjuk megdicsérni, valamint azt sem, aki az istenek közötti viszály és vetélkedés miatt Themiszt [380] és Zeuszt okolja.²⁵ Azt sem tűrjük, hogy ifjaink Aiszkhülosz e szavait hallgassák:

Az isten az embert vétkessé teszi,
 ha házát mindenestül le akarja rontani.

De ha valaki versben akarja földolgozni Niobé szenvedéseit²⁶ – ebből valók az idézett jambusok – vagy a Pelopidákét,²⁷ a trójaiakét, vagy más, ehhez hasonló tárgyat, akkor vagy ne engedjük meg, hogy mindezt valamelyik isten művének tulajdonítsa, vagy ha mégis úgy adja elő, akkor próbáljon találni rájuk olyasféle magyarázatot, amilyent most mi is keresünk, és mondja azt, hogy amit az isten cselekedett, az igazságos és jó, [b] amazoknak meg hasznára vált a bűnhődés.²⁸ Am az olyan beszédet, amely szerint szerencsétlenek azok, akik bűnhődnek, a szerencsétlenséget meg isten mérte rájuk, nem szabad megengednünk a költőknek. Ha ellenben azt mondaná, hogy a gonosz ember azért volt szerencsétlen, mert rászolgált a büntetésre, de a bűnhődés az isten jóvoltából hasznára volt, ezt elfogadhatjuk. Az ellen azonban, hogy az isten, aki jó, bárkinek is rosszat okozhatna, mindenképpen harcolnunk kell; senki se hangoztasson ilyesmit a maga államában, ha azt akarja, hogy ott jó törvények uralkodjanak, és senki, se fiatal, [c] se idősebb ne hallgasson ilyen

²² *Iliasz* XXIV. 527 – 532. sorok parafrázisa.

²³ Az idézet forrása ismeretlen.

²⁴ *Iliasz* IV. 68 – 148.

²⁵ *Iliasz* XX. 1 – 74.

²⁶ Ez a tragédia nem maradt fenn.

²⁷ *Pelopidák* – Pelopsz Tantalosz fia, Agamemnón, Menelaosz és Aigiszthosz nagyapja volt. A családban Tantalosztól Oresztészig minden generáció férfitagjai hübriszt követtek el.

²⁸ Az érényellenes cselekvés büntetését Platón más műveiben is üdvösnek és hasznosnak tartja a tettes számára: *Prótagorasz* 324 b; *Gorgiasz* 478 e; 480 a; 505 b; 525 b.

meséket, se versben, se prózában. Mert ha ilyesmi elhangzana, az nem volna sem istennek tetsző, sem nekünk hasznos, sőt még csak következetes sem.²⁹

-- Együtt szavazok veled erről a törvényről – mondta –, mert nekem is teszlik.

-- Ez volna hát az istenekre vonatkozó törvények és minták egyike – folytattam –, amely szerint beszélnie és költenie kell annak, aki beszél és verset költ: az isten nem mindennek, hanem csupán a jónak az oka.

-- Ez nagyon is elegendő.

-- És mit szólsz [d] a következő törvényhez? Vajon hihető-e, hogy isten olyan, mint egy szemfényvesztő, aki, hogy rászédjen bennünket, más-más formában jelenik meg előttünk, úgy, hogy olykor valóban átváltozik, és saját formája helyett megjelenési alakok sokaságát ölti magára, olykor pedig azzal téveszt meg minket³⁰, hogy ilyen látomásokat támaszt bennünk önmagáról? Vagy éppen ellenkezőleg, isten egyszerű lény,³¹ aki minden másnál kevésbé lép ki önnön formájából?³²

-- Erről így most nem tudok mit mondani – felelte.

-- Figyelj hát ide! Ha valami kilép a maga formájából, akkor ugyebár szükségképpen vagy önmaga, vagy valami más [e] idézi elő benne ezt a változást?

-- Szükségképpen.

-- De ugye a lehető legkevésbé azok változnak és mozdulnak el, amik a legjobb állapotukban vannak? Például a test az étel, ital és fáradság hatására, a növény a napsütés, a szél meg más efféle hatására a legkevésbé akkor változik, amikor legegészségesebb, és leginkább [381] erőteljes állapotában van.

-- Persze.

-- Hát a lélek? Vajon nem a legbátrabb és leginkább belátó lélek-e az, amelyet legkevésbé zavar és változtat meg valamely kívülről érkező hatás?

-- De igen.

-- És ugyanezen gondolatmenet szerint minden összetett dolog, legyen akár edény, akár épület, akár ruhadarab, az idő múlásával, meg egyéb körülmények hatására a legkevésbé akkor szenved el változást, ha jól van megalkotva és jó állapotban van.

-- Igen.

-- Egyszóval a legkevésbé az változhat meg másnak a hatására, ami a természet vagy a [b] mesterség folytán, vagy mindkét okból jó állapotban van.

-- Láthatólag így van.

-- Márpedig az isten, és mindaz, ami őhozzá tartozik, minden tekintetben a legjobb állapotban van.

-- Abban bizony.

-- Ennélfogva éppen az isten az, aki legkevésbé ölthet sokféle alakot.

-- A legkevésbé.

XX. – De hátha önmagát változtatja meg, és alakítja át?

-- Világos – felelte –, hogy ha egyáltalán változik, akkor ilyen formán teszi.

-- Aztán vajon jobbra és szebbé változtatja-e magát, vagy rosszabbá és rútabbá?

²⁹ *sőt még csak következetes sem* – 'nem volna önmagával egybehangzó'. Azért nem, mert föntebb (379 b) bizonyítást nyert, hogy isten nem lehet oka semmi rossznak.

³⁰ Az alakváltoztatás és a hamis képzetek ébresztése, mint a szemfényvesztés két formája, lásd *Szofista* 236 c.

³¹ *isten egyszerű lény* – 'egyszerű' jelentése itt: 'nem összetett'. Miután a pusztulás nem más, mint a pusztuló lény vagy dolog szétesése összetevőire, a halhatatlan isten szükségképpen egyszerű létező kell, hogy legyen, ahogy a lélek és az ideák is egyszerű létezők. Lásd *Phaidón* 78 b – d.

³² *minden másnál kevésbé lép ki önnön formájából* – isten változatlan, azaz *egyáltalán* „nem lép ki” önnön formájából. A megfogalmazásban a 'másnál inkább/másnál kevésbé' viszony azért kerül szóba, mert a tételt alátámasztó érv azon a közvetlenül belátható gondolaton alapul, hogy minél jobb állapotában van valami, annál kevésbé változik. Valójában a tétel szükségtelen és következetlen, hiszen egy abszolút egyszerű entitásra a változást nem is lehet értelmezni.

- Szükségképpen rosszabbá – mondta –, ha egyáltalában változik. [c] Hiszen azt csak nem ismerhetjük el, hogy szépsége és kiválósága hiányos volna!
- Nagyon helyesen mondod – feleltem –, De ha így áll a dolog, Adeimantosz, szerinted van olyan isten vagy ember, aki szándékosan rosszabbá akarná tenni önmagát?
- Lehetetlen – mondta.
- Akkor tehát az is lehetetlen – folytattam –, hogy egy isten meg akarja változtatni önmagát. Ellenkezőleg, mivel mindegyikük a lehető legszebb és legjobb, mindegyikük egyszerűen megmarad a maga alakjában.
- Szerintem ez teljesen szükségszerű – válaszolta.
- Egyetlen költő se [d] mondjon tehát nekünk olyasmit, barátom, hogy mert hisz istenek is járnak sokféle alakban messze vidékről jött vándorként városainkat,³³ és Próteuszról meg Thetiszről³⁴ se állítson senki hamis dolgokat, és Hérát se léptesse föl megváltoztatott alakban sem tragédiában, sem más költeményben, amint papnőként alamizsnát gyűjt az argoszi folyó, Inakhosz életadó gyermekeinek.³⁵ És általában ne állítsanak egy sereg más [e] efféle hamisságot. Az anyák pedig ne higgyenek nekik, és ne rémítgessék gyermekeiket, elferdítve a meséket, hogy éjszakánként némely istenek mindenféle csavargó idegen képében kóborolnak, mert ezzel nemcsak istenkáromlást követnek el, hanem a gyerekeket is gyávaságra nevelik.
- Bizony – mondta erre –, ne tegyenek ilyet.
- De hátha úgy áll a dolog – folytattam –, hogy maguk az istenek megváltozni ugyan nem változhatnak meg, velünk ellenben csalás és szemfényvesztés útján elérik, hogy mi sokféle alakban lássuk őket megjelenni?
- Talán ez a helyzet -- válaszolta.
- No de gondold csak meg: akarna-e egy isten [382] hamisságot sugallni úgy, hogy akár szóban, akár tettel csalóka képet állít elénk?³⁶
- Nem tudom – felelte.
- Nem tudod – kérdeztem –, hogy a „valódi valótlanágat”³⁷ – ha lehet ilyen kifejezést használni – isten és ember egyaránt gyűlöli?

³³ *Odüsszeia* XVII. 485 – 486.

³⁴ Próteuszról meg Thetiszről – Próteusz: *Odüsszeia* IV. 456 – 458; Thetisz: Pindarosz, 4. *nemei óda* 62 – 65.

³⁵ Aiszkhülosz *Xantriai* c. elveszett tragédiájából.

³⁶ A következő rész fordítása szinte megoldhatatlan kihívás elé állítja a fordítót. A szöveg gondolatmenetét meghatározó „pszeudosz” kifejezés, és melléknévi, valamint igei származékai jelenthetik (1) a valós tényállással szemben álló valótlan (=nem létező) tényállást, (2) az igaz (tehát valós tényállásokat közlő) állítással szemben álló hamis állítást, (3) a nem szándékos tévedést, és (4) a szándékos megtévesztést, a hazugságot, mind a megtévesztő, mind a megtévesztett oldaláról. A „pszeudosz” jelentésének a fókuszpontjában a valós-valótlan / igaz-hamis ellentétpár valótlan/hamis fele áll, és a szándékos megtévesztés mozzanata csak egyes kontextusokban játszik szerepet, a magyar hazugság, hazug, stb szavakban ezzel szemben éppen a tudatos megtévesztés a domináns elem. Viszont egyes, különösen igei kontextusban magyarul szinte csak a „hazudik” fordítás jöhet szóba, bár görögül sokszor még itt sincs szó negatívan értékelt szándékos megtévesztésről. Ld. még a 377 a–e közötti részt, és az ahhoz írt jegyzetet.

A nehézség miatt érdemes összefoglalni a most következő gondolatmenetet: Szókratész azt cáfolja, hogy istennek köze lehet a valótlanághoz, a hamissághoz. Ezt két lépésben teszi: a 382 a – c-ben azt cáfolja, hogy isten „tettel csalóka képet állít elénk”, ezt nevezi a szöveg „valódi valótlanágnak” (jóllehet az, hogy a „valódi valótlanág” az isteni átváltozásra is vonatkozik-e, vagy csak annak az emberre gyakorolt hatása, „mentális reprezentációja”, némileg bizonytalan), majd a 382 c–e-ben azt cáfolja, hogy „szóban... csalóka képet állít elénk”, azaz hogy hamis állításokat tesz. (*Bárány István jegyzete*)

³⁷ „valódi valótlanág” (*aléthosz pszeudosz*) – „a megtévesztett ember lelkében levő tudatlanság” (382 b), „valódi hazugság” (382 c, v. ö. *Theaitétosz* 189 c), amely megkülönböztetendő a „beszédben elkövetett” hazugságtól (382 b). Ha például Pénélopé kérőinek dölyfös és jogtalan viselkedését jogosnak vélem, akkor ez a véleményem „valódi valótlanág”: lelkemben jelen van ugyan a jogosnak és a jogtalanak a képze, de tudatlanságból a kérők viselkedését a jogoshoz sorolom. Ha ennek a véleményemnek hangot adok, akkor a valódi valótlanág alapján

- Hogy érted ezt? – kérdezett vissza.
 -- Úgy, hogy senkinek nem állhat szándékában, hogy önmaga leglényegesebb része a leglényegesebb dolgokra vonatkozóan tévedjen és valótlant higgyen,³⁸ hanem különösen irtózunk attól, hogy ezen a ponton tévedés legyen bennünk.
 -- Még így sem értem – mondta.
 -- Mert azt hiszed – feleltem –, hogy valami [b] fellengzős dolgot akarok mondani. Azt állítom, hogy mindenki éppen azt akarná a legkevésbé, hogy lelkébe a valóságra vonatkozóan tévedés költözzön, hogy tévedésben éljen, és tudatlan maradjon, hogy hamisságra tegyen szert – a valótlanságot és hazugságot mindenki éppen ebben a vonatkozásban gyűlöli a legjobban.
 -- Nagyon is – felelte.
 -- Márpedig „valódi valótlanságnak”, amire az imént céloztam, legtöbb joggal a tévedésben élő ember lelkében levő tudatlanságot nevezhetjük. Hiszen a beszédben meglévő hamisság a lélekben történeteknek az utánzata, annak később keletkező [c] képmása, nem pedig vegytiszta hamisság. Nem így van?
 -- De igen.

XXI. – A valódi valótlanságot tehát nemcsak az istenek, de az emberek is gyűlölik.

- Így van.
 -- De mi a helyzet a beszédben elkövetett hazugsággal? Mikor és kinek lehet annyira hasznos, hogy ne kelljen gyűlölnünk? Nem az ellenségeinkkel szemben? Azok esetében pedig, akiket barátainknak nevezünk, akkor hasznos, ha bolondságukban vagy esztelenségükben valami rosszat akarnak tenni. Ilyenkor, hogy szándékuktól eltérítsük őket, gyógyszerként hasznos lehet. Az imént [d] említett mesékben pedig, mivel nem tudhatjuk, hogy e régmúlt dolgokban mi a pontos igazság, úgy hasznosíthatjuk a hazugságot,³⁹ hogy a valósághoz minél hasonlóbb formába öntjük.
 -- Nagyon is így van -- mondta.
 -- De melyik említett okból volna hasznos a hamisság az istennek? Talán nem ismeri a régmúlt dolgokat, és ezért az igazsághoz hasonlót akar hazudni?
 -- Ez nevetséges feltételezés volna – felelte.
 -- Istenben tehát nem lakozik hazug költő.
 -- Szerintem nem.
 -- Vagy talán ellenségeitől való félelmében [e] hazudna?
 -- Ez távol áll tőle.
 -- Vagy szereteteinek bolondsága és esztelensége miatt?
 -- Az isten nem szereti az eszteleneket és a bolondokat – válaszolta.
 -- Tehát nincs olyan ok, amely miatt isten hazudna.
 -- Nincs.
 -- Így az isteni és az istenség minden szempontból mentes a hamisságtól.
 -- Minden szempontból – mondta.
 -- Az isten tehát egyszerű és igaz, tetteiben épp úgy, mint beszédében, és sem ő maga nem változik mássá, sem pedig másokat nem téveszt meg, sem látomásokkal, sem szavakkal, sem jelek küldésével, sem ébren, sem álomban.
 [383] – Most, hogy ezt mondod, magam is így gondolom – felelte erre.
 -- Egyetértés-e tehát velem abban – kérdeztem –, hogy ez a második törvény vagy minta, amely szerint az istenekről beszélni kell, és eszerint kell őket a költeményekben megjeleníteni: hogy se

követek el a beszédben hazugságot. Ebben az esetben a beszédben elkövetett hazugság a lelkemben lévő valótlanság, hazugság hú (igaz) képmása. Ha ellenben tudom, hogy a kérők viselkedése jogtalan, de valamilyen okból mégis jogosnak állítom, akkor csak a beszédben követek el hazugságot. Az ilyen hazugság olykor hasznos is lehet, lásd 334 c, 389 b.

³⁸ Azaz senki nem alkot készakarva hamis képzeteket a valóságról.

³⁹ úgy hasznosíthatjuk a hazugságot – azaz a hamis beszédet, vagyis a mítoszt (v. ö. 377 a).

ők maguk ne változtassák megjelenésüket, mint holmi szemfényvesztők, se pedig minket ne akarjanak hazugságokkal félrevezetni, sem szóval, sem tettel.

-- Ha tehát Homéroszban sok minden tetszik is nekünk, az semmi esetre sem tetszik, amikor Zeusz álmot bocsát Agamemnónra;⁴⁰ sem pedig Aiszkhüloszban az, amikor Thetisz elmondja, hogy Apollón, aki a lakodalmán [b] dalolt,

boldog gyermekáldást jövendölt nekem,
betegséget nem ismerő, hosszú életű gyermekeket,
egész sorsomat istentől áldottnak nevezte,
és áldást mondott, hogy szívemet bátorítsa.

Én azt hittem, hogy Phoibosz isteni ajka nem ismer hazugságot,
hanem jósművészet árad belőle;

s mégis, ő, aki a dicsőítő éneket zengte, aki jelen volt nászlakomámon,
aki mindezt maga mondta, ő az, aki megölte
gyermekemet.⁴¹

[c] Ha valaki ilyesmit állít az istenekről, ezért már megharagszunk, darabjának színrevitelét nem engedélyezzük, és azt sem tűrjük, hogy a tanítók az ilyen költeményt az ifjak nevelésében felhasználják, ha azt akarjuk, hogy az örök – amennyire ez ember számára lehetséges – istenfélők, és istenhez hasonlatosak legyenek.

-- Minden tekintetben egyetérttek ezekkel a mintákkal – mondotta –, és szeretném, ha törvények lennének belőlük.

HARMADIK KÖNYV

I. [386] – Az istenekre vonatkozóan – mondottam – ilyesfélét kell, illetőleg nem szabad hallaniuk már gyermekkoruktól fogva, ha azt akarjuk, hogy tiszteljék az isteneket és szüleiket is, és ne hanyagolják el az egymás iránti barátságot.

-- Úgy gondolom – felelte –, ezt helyesen látjuk.

-- De menjünk tovább! Ha bátraknak is kell lenniük, nem szükséges-e, hogy ezeken kívül szóljunk azokról a dolgokról is, amelyek azt eredményezik, hogy a lehető legkevesébé féljenek a haláltól? Vagy úgy gondold, [b] lehet valaha is bátor, akiben benne van ez a félelem?

-- Zeuszra is – szólt –, dehogyan gondolom.

-- No de aki hisz az alvilági dolgok létezésében, és elhiszi, hogy azok félelmetesek, mentes maradhat-e a halálfélelemtől, és a halált fogja-e választani a vereséggel és a szolgálattal szemben a csatában?

-- Semmiképpen.

-- Márpedig akkor nyilván azok fölött is felügyeletet kell gyakorolnunk,⁴² akik éppen ezeknek a mítoszoknak az előadására vállalkoznak, és köteleznünk kell őket, hogy ne gyalázzák válogatás nélkül az alvilágbeli dolgokat, hanem inkább magasztalják, mert különben a beszédük sem igaz [c] nem lesz, sem pedig nem lesz hasznára azoknak, akik katonának készülnek.

-- Bizony, erre ügyelnünk kell -- felelte.

-- Törölnünk kell tehát minden effélét – mondtam –, kezdve azon a versen, hogy napszámban szivesebben túrnám másnak a földjét,
egy nyomorultét is, kire nem szállt gazdag örökség,
mint hogy az összes erőtlen holt fejedelme maradjak.⁴³

⁴⁰ *Iliasz* II. 1 – 34.

⁴¹ Aiszkhülosz elveszett tragédiájából (fr. 350).

⁴² v.ö. 377 b.

⁴³ *Odüsszeia* XI. 489 – 491. A halott Akhilleusz alvilágban lakozó lelkének szavai Odüsszeuszhoz.

És ezt: [d]
föl ne hasítsa a földet ...
isten s ember előtt, mert föltárulnak a nyirkos
rettenetes termek, miket isteneink is utálnak.⁴⁴

Meg azt, hogy
Ó jaj, hát csakugyan van Hádész háza ölében
lélek is, árnykép is, hanem élete csöpp sem az árnyak!⁴⁵

Aztán azt is, hogy
... puszta szökellő árny csak a többi.⁴⁶

Vagy azt, hogy
lelke a tagjaiból kirepült s Hádészba lesurrant,
sorsán sírva, s az ifjúságot, erőt odahagyva.⁴⁷

[387] Meg hogy
... a lélek a föld mélyébe sziszegve
füstként szállt tova.⁴⁸

Továbbá, hogy
Mint mikor isteni barlang mély zugolyán denevérek
röpdösnek surrogva, s a szikláról, a csoportból
egy leesik, mire ott fönt mind összebb tapadoznak,
úgy mentek surrogva azok.⁴⁹

[b] Megkérjük Homéroszt, és a többi költőt, hogy ne haragudjanak, amiért töröljük ezeket, meg a hasonló szövegeket; nem mintha nem volnának költőiek és a nagyközönség nem hallgatná őket szívesen, hanem azért, mert minél költőibbek, annál kevésbé szabad hallgatniuk őket a gyermekeknek és a férfiaknak, akiktől azt várjuk, hogy a szabadságot szeressék, és a szolgaságtól jobban féljenek, mint a haláltól.
-- Teljes mértékben így van.

II. – Továbbá el kell vetnünk az ezekre vonatkozó olyan ijesztő és félelmetes elnevezéseket is, amilyen a „*Kókitosz*” meg a „*Sztüx*”,⁵⁰ [c] meg a „a földmélyi halottak” és a „kiaszott hullák”, meg a többi ilyen típusú megnevezést, amelyek rémülettel töltik el hallgatóikat. Más célra bizonyára megfelelnek, mi azonban tartunk tőle, hogy őrünk az efféle rémület hatására a kelleténél hevültebb és lágyabb lelkűek⁵¹ lesznek.

-- Ettől joggal tartunk – felelte.

-- El kell tehát távolítanunk ezeket, ugye?

-- El.

-- És az ezzel éppen ellentétes mintát kell alkalmaznunk a beszédben és a költészetben?

⁴⁴ *Ilias* XX. 64.

⁴⁵ *Ilias* XXIII. 103. Akhilleusz szavai, amikor álmában a halott Patroklosz megjelenik.

⁴⁶ *Odüsszeia* X. 494. Teiresziasz lelke az egyetlen az alvilágban lakozó lelkek közül, aki megőrizhette tudatát.

⁴⁷ *Ilias* XVI. 856 és XXII. 382 Patroklosz, illetve Hektór haláláról.

⁴⁸ *Ilias* XXIII. 100.

⁴⁹ *Odüsszeia* XXIV. 6 – 10. Az Odüsszeusz által megölt kérők lelkéről.

⁵⁰ A *Kókitosz* ('Jajveszékelés') és a *Sztüx* ('Borzalom') az Alvilág két folyója.

⁵¹ *hevültebb és lágyabb lelkűek* – a 'hevület' (*thermotész*) másutt (*Phaidrosz* 251 b – c) a szerelem fölkavaró élményének velejárója. J. Adam a „hevültebb és lágyabb lelkű” kifejezést metaforának tekinti: a fém lágyul meg és válik képlékennyé hevítés hatására, v. ö. III 18. 411 b.

- Nyilvánvalóan azt.
 -- És ki kell gyomlálnunk a tekintélyes férfiak siránkozásait [d] és jajveszékéseit is.
 -- Szükségképpen – felelte –, ahogy az előbbieket is kigyomláltuk.
 -- Vizsgálj csak meg – folytattam –, vajon helyesen gyomlálnunk-e, vagy sem. Azt ugye elfogadjuk, hogy egy erkölcsileg jó ember a jó ember számára – még ha ez barátja is – nem tartja szörnyűnek a halált.
 -- Igen.
 -- Nem is fog tehát siránkozni barátja sorsán úgy, mintha valami szörnyűség érte volna.
 -- Biztos, hogy nem.
 -- De azt is mondjuk, hogy az ilyen ember a legnagyobb mértékben a maga ura és független⁵² a jó élet szempontjából, és a többiektől [e] abban különbözik, hogy a legkevésbé ő szorul másokra.
 -- Igaz – felelte.
 -- Tehát az ő számára szörnyűséges a legkevésbé, ha elveszíti fiát, fivérét, vagyonát, vagy más efféjét.
 -- Az ő számára.
 -- A legkevésbé siránkozik tehát, és a lehető leghiggadtabban viseli el, ha valami ilyen szerencsétlenség éri.
 -- A lehető leghiggadtabban.
 -- Helyesen járunk el tehát, ha eltávolítjuk a hírneves férfiak ábrázolásából a siránkozást, és ráhagyjuk az asszonyokra – de közülük sem azokra, akik kiváló erkölcsűek –, meg [388] a semmirekellő férfiakra, hogy aztán azok, akikről azt mondjuk, hogy az ország védelmére neveljük őket, visszarettenjenek tőle, hogy ilyesmit tegyenek.
 -- Helyesen járunk el – mondta.
 -- Ismét megkérjük hát Homéroszt és a többi költőt, hogy Akhilleuszt, aki egy istennő fia, ne ábrázolják úgy, hogy
 oldalt is feküdt olykor, s olykor meg a hátán,
 olykor az orcáján: végül fölkelve a tenger
 partján bánatosan föl-alá járt,⁵³

sem pedig úgy, hogy [b]
 mindkét kézzel a kormos port markolta a földről,
 szórta fejére vadul,⁵⁴

sem pedig egyéb dolgok miatt sírva és jajveszékelve úgy és olyan mértékben, ahogyan Homérosz őt ábrázolni szokta. Priamoszt, az istenek rokonát se mutassa úgy, amint rimánkodik
 ... fetrengve a trágján,
 néven szólongatva külön-külön is valamennyit.⁵⁵

És még ennél is nyomatékosabban kérjük, hogy legalább az isteneket ne ábrázolja úgy, amint jajveszékelve ilyeneket mondanak: [c]
 Jaj nyomorult, átokra ki szültem a legderekabbat⁵⁶

És ha már így ábrázolja őket, legalább a főistenről ne merészeljen olyannyira a lényétől eltérő ábrázolást adni, mint amikor ezt mondatja vele:

⁵² A függetlenség (*autarkia*) politikai és etikai fogalom. Az *autark* állam, ill. személy nincs kiszolgáltatva másoknak, és nem szorul másokra.

⁵³ *Iliasz* XXIV. 10 – 12. A Patrokloszt sirató Akhilleuszról.

⁵⁴ *Iliasz* XVIII. 23 – 24. Akhilleusz értesül Patroklosz haláláról.

⁵⁵ *Iliasz* XXII. 414 – 415. Priamosz látván Hektór holttestének meggyalázását, fájdalmában kérleli a népet, engedjék, hogy tárgyaljon Akhilleusszal.

⁵⁶ *Iliasz* XVIII. 54. Thetisz panaszkodik a Néreiszeknek, mert látja előre Akhilleusz sorsát.

Jaj, be nagyon szeretett férfit látok szemeimmal,
Mint űzik bátyák körül őt, sír bennem a lélek,⁵⁷

meg hogy

Jaj nékem, Szarpédónt, kit legjobb szeretek, most
[d] úgy leigazza a Moira, Menoitidész keze által.⁵⁸

III. Mert ha az ilyesmit, kedves Adeimantosz, a mi ifjaink komolyan vennék, amikor hallják, ahelyett, hogy kinevetnék, mint méltatlan beszédet, akkor aligha tartaná magához méltatlannak bármelyikük is az efféle viselkedést, és aligha tenne magának szemrehányást, ha netán eszébe jutna ilyesmit mondani vagy tenni. Ellenkezőleg: minden szégyenérzet nélkül, egy cseppet sem türtőztetve magát, jelentéktelen kellemetlenségek miatt is végeláthatatlan siránkozást és jajveszékeltést csapna.

[e] -- Nagyon is igaz, amit mondasz – felelte.

-- Márpedig ennek nem szabad így lennie, mint érvelésünk megmutatta, amelyhez tartanunk kell magunkat mindaddig, amíg csak valaki egy erősebb érveléssel meg nem győz bennünket.

-- Nem, ennek nem szabad így lennie.

-- Másfelől meg nevetős kedvű se legyen az ember. Ha valaki átadja magát a heves nevetésnek, az heves hangulatváltozást eredményez.⁵⁹

-- Én is így látom – mondta.

-- Nem szabad tehát elfogadnunk, hogy valaki tekintélyes embereket úgy ábrázoljon, amint éppen erőt vesz rajtuk a nevetés, [389] de még sokkal kevésbé fogadhatjuk el, ha isteneket ábrázol így.

-- Bizony, sokkal kevésbé.

-- Homérosztól sem fogadhatjuk el, amikor így beszél az istenekről:

És ki nem oltódó nevetésre fakadtak a boldog istenek ott, látván Héphaisztosz mint sűrög és fúj.⁶⁰

Szavaid szerint ez nem elfogadható.

-- Már ha ezt az én véleményemnek óhajtod tekinteni – tette hozzá. – Elfogadhatónak [b] egyébként valóban nem fogadható el.

-- Aztán meg az igazságot is nagy becsben kell tartanunk. Hiszen ha helyes volt az iménti megállapításunk, hogy az istenek számára haszon nélkül való a hazugság, az emberek számára viszont mintegy gyógyszerként hasznos lehet,⁶¹ akkor nyilvánvaló, hogy alkalmazását az orvosra kell bízunk, a laikus nem nyúlhat hozzá.

-- Nyilvánvaló – felelte.

-- Ha tehát egyáltalán valakinek, akkor csakis az állam vezetőinek áll jogukban a hazugsággal való megtévesztés,⁶² akár az ellenséggel, akár a polgárokkal szemben, az állam érdekében; mindenki másnak tilos ehhez az eszközhöz folyamodnia. Sőt, [c] ha egy magánember a vezetőinek hazudik, azt állítjuk, hogy ugyanolyan, vagy még súlyosabb hibát követ el, mint ha betegként az orvosnak, vagy testgyakorlást végző emberként az edzőjének a saját egészségi állapotáról nem az igazat mondja; vagy ha matrózként a kormányost nem a valóságnak megfelelően tájékoztatja a hajó állapotáról, meg a hajósokról: arról, hogy hogy van ő maga vagy valamelyik matróztársa.

-- Nagyon is igaz – helyeselt.

-- Ha tehát az államban [d] egy vezető másvalakit kap hazugságon,
... olyat ..., ki a közre hoz áldást,

⁵⁷ *Iliasz* XXII. 168. Zeusz mondja Hektórról, akit Akhilleusz most fog megölni.

⁵⁸ *Iliasz* XVI. 433 – 434. Zeusz panasza, amikor Patroklosz (Menoitiadész) megölni készül a trójai Szarpédónt.

⁵⁹ v. ö. VIII 15. 563 e.

⁶⁰ *Iliasz* I. 599 – 600. A barbár komikum forrása az isteneknek buzgón töltögető sánta Héphaisztosz lihegése.

⁶¹ v.ö. II 21. 382 d.

⁶² v.ö. III 21. 414c; V 8. 459 d.

mert a jövődőt mondja, a kórt gyógyítja, vagy épít,⁶³

azt meg is bünteti, mert olyan viselkedést tanúsít, amely az államot, akárcsak a hajót, könnyen felforgathatja és veszélybe sodorhatja.

-- Mármost akkor – fűzte hozzá –, ha a szavakat tettek követik.

-- Hát aztán vajon mértéktartásra nem lesz-e szükségük a mi ifjainknak?

-- Már hogyan lenne?

-- A mértéktartásnak pedig nem az-e a legfőbb követelménye a sokaság esetében, hogy az ember engedelmeskedjék a vezetőknek, de ura legyen önmagának [e] az ivás, a szerelem és az étel élvezetében?

-- Szerintem ez a legfőbb.

-- Úgy gondolom tehát, helyeselni fogjuk az olyan beszédet, mint amikor Homérosznál Diomédész így szól:

Bátya, csak ülj veszteg, s hallgatva hajolj a szavamra,⁶⁴

meg ami ezután következik:

Ám az erőt lehelő nagy akhájok csöndbe haladtak,
úgy félték a parancsnokokat,⁶⁵

és a többi ehhez hasonlót.

-- Igen, ez a helyes beszéd.

-- Hát az vajon helyes beszéd-e, hogy

Lomha borostömlő, szarvasszivü és kutyaképü,⁶⁶

[390] meg ami utána következik, és általában az olyan vakmerőségek, amelyenek egyik-másik közember szájából prózában vagy valamely költeményben a vezetők ellen elhangzanak?

-- Nem helyes beszéd.

-- Nem bizony, mert a mértéktartás szempontjából nem kívánatos, hogy az ifjak ilyesmit hallgassanak. Hogy más szempontból élvezetes lehet, azon nincs mit csodálkoznunk. Te hogy látod a dolgot?

-- Éppen így.

IV. – Hát amikor egy költő úgy ábrázolja a legbölcsebb embert, hogy számára a legszebb dolog a világon, mikor a vendégek

... ülnek sorban, mellettük dúsan az asztal

[b] rakva kenyérrel meg hússal, s meregetve a színbort,

körben hordja a töltögető, s poharukba betölti,⁶⁷

azt szerinted a mértéktartás szempontjából kívánatos-e az ifjaknak hallgatniuk? Vagy akár ezt:

... a legsúfabb éhezve betölteni sorsunkat.⁶⁸

Vagy azt, hogy Zeusz, miközben a többi isten és az emberek aludtak, egyedül virrasztva terveket kovácsolt, [c] de ezekről a szerelmi vágy miatt egykettőre elfeledkezett, és Héra láttán annyira elvesztette a fejét, hogy még csak a házba sem akart bemenni, hanem ott kívánt vele szeretkezni a földön, mert, mint mondta, még akkor sem vett rajta erőt ennyire a vágy, amikor először háltak

⁶³ *Odüsszeia* XVII. 383 – 384.

⁶⁴ *Ilias* IV. 412. Diomédész e szavakkal vezeti be Sztheneloszhoz intézett beszédét, amelyben a hetvenkedő hőst az Agamemnón iránti engedelmességre figyelmezteti.

⁶⁵ *Ilias* III. 8. és IV. 431.

⁶⁶ *Ilias* I. 225. A sértett Akhilleusz Agamemnónt szidalmazó beszédének bevezető szavai.

⁶⁷ *Odüsszeia* IX. 8 – 10. Odüsszeusz szavai.

⁶⁸ *Odüsszeia* XII. 342.

együtt „jó szüleik tudtán kívül”?⁶⁹ Vagy azt, hogy Arészt és Aphroditét Héphaisztosz hasonló okok miatt megköötözte?⁷⁰

-- Zeuszra is – válaszolta –, ezt nem tartom kívánatosnak.

-- Ha ellenben [d] kiváló emberek szóval vagy tettel minden helyzetben kemény ellenállást fejtenek ki – folytattam –, azt ifjainknak látniuk és hallaniuk kell; például az ilyesmit:

Majd mellére csapott s a szívét korholta szavával:

„Túrj szív, túrtél már hajdan te kutyábbat is ennél”?⁷¹

-- Mindenképpen – mondta.

-- De azt sem szabad megengednünk, hogy e férfiak megvesztegethetőek és haszonlesők legyenek.

[e] -- Nem bizony.

-- Nem szabad nekik arról dalolnunk, hogy isteneket győz meg, s fejedelmeket is az ajándék.⁷²

Akhilleusz nevelőjét, Phoinixot sem dicsérhetjük, hogy okosan szólt volna, amikor azt tanácsolta, hogy ajándék fejében segítsen az akhájoknak, ajándék nélkül ne hagyjon föl haragjával.⁷³ Magáról Akhilleuszról nem gondolhatjuk – és nem is értünk egyet azokkal, akik így gondolják –, hogy olyan haszonleső lett volna, hogy ajándékot fogadjon el Agamemnóntól,⁷⁴ és hogy csak váltságdíj ellenében adta ki Hektór holttestét, [391] másképp nem lett volna erre hajlandó.⁷⁵

-- Bizony – felelte –, nem jogos dolog dicsérettel illetni ilyesmit.

-- Persze – mondtam – éppen Homéroszról nehezemre esik kijelenteni, hogy nem istenes dolog Akhilleuszról ilyesmit állítania, vagy másnak a szavára elhinnie. Vagy amit Apollónnak mondott: Rászedtél, Nyilazó, leg-ölőbb isten, te ... megbosszulnám ezt rajtad, csak volna erőm rá!⁷⁶

[b] Meg hogy egy folyóval – egy istennel! – szemben engedetlen volt, sőt kész volt vele még harcba is szállni;⁷⁷ meg hogy hajfűrtjeiről, amelyek pedig egy másik folyónak, Szperkheiosznak voltak szentelve, ezt mondta:

Patroklosznak adom hajamat, vigye sírba magával,⁷⁸

Patroklosznak, vagyis egy halottnak. Hogy ezt megtette, nem is szabad elhinnünk. Éppúgy Hektórnak a Patroklosz sírja körül való meghurcolását⁷⁹ és a hadifoglyoknak a máglyán történt leölését⁸⁰ sem tarthatjuk igaznak, és nem szabad megengednünk, [c] hogy a micink elhiggyék azt, hogy Akhilleusz – egy istennőnek és Péleusznak, a világ legmértékletesebb emberének, és Zeusz harmadízigleni leszármazottjának⁸¹ a gyermeke, az igen bölcs Kheirón neveltje⁸² – annyira megháborodott volna, hogy két, egymással teljesen ellentétes betegség is elfért benne: egyfelől a haszonleséssel párosult rabszolgaszellem, másfelől az istenek és emberek iránti gőg.

⁶⁹ *Ilias* XIV. 296.

⁷⁰ *Odüsszeia* VIII. 266. és köv.

⁷¹ *Odüsszeia* XX. 17 – 18.

⁷² Ismeretlen műből. A *Szuda* lexikon *dóra* ('ajándék') szócikke Hésziodosznak tulajdonítja.

⁷³ *Ilias* IX. 515. és köv.

⁷⁴ *Ilias* XIX. 278 – 281.

⁷⁵ *Ilias* XXIV. 502, 555, 594.

⁷⁶ *Ilias* XXII. 15. és 20.

⁷⁷ *Ilias* XXI. 130 – 132; 211 – 283. Akhilleusz a Szkamandrosz folyó istenével harcol.

⁷⁸ *Ilias* XXIII. 151. Akhilleusz haját apja, Péleusz ajánlotta fel fogadalmi ajándékként Szperkheiosznak, ha fia hazatér Trója alól.

⁷⁹ *Ilias* XXIV. 14. és köv.

⁸⁰ *Ilias* XXIII. 175 – 176.

⁸¹ *harmadízigleni leszármazottjának*: Zeusz – Aiakosz – Péleusz – Akhilleusz.

⁸² *Kheirón neveltje* – v. ö. *Ilias* XI. 832.

-- Igazad van – mondta.

V. – Ne higgyük el ezeket – folytattam –, és ne engedjük elbeszélni azokat a meséket sem, hogy Thészeusz, Poszeidón fia, és Peirithoosz, [d] Zeusz fia olyan ocsmány rablásokra vetemedett,⁸³ sem azt, hogy bármely más istenivadék vagy hérósz olyan szörnyű és istentelen tetteket merészelt volna végrehajtani, amilyeneket manapság róluk hazudoznak, hanem kényszerítsük a költőket, hogy vagy ne tulajdonítsanak nekik ilyen cselekedeteket, vagy ne mondják róluk, hogy isteneknek a gyermekei, de mind a kettőt egyszerre semmi esetre se állítsák, és ne próbálják ifjainkkal elhitetni, hogy az istenektől [e] gonosz dolgok származnak, és hogy a hérószok semmivel sem jobbak az embereknél. Hiszen ahogy már korábban mondtunk, az ilyen beszéd sem nem istenes, sem nem igaz, mivel már megmutattuk: lehetetlen, hogy az istenektől rossz származzék.

-- Hogy is származhatna?

-- Ráadásul az ilyen beszéd még káros is annak, aki hallja, mert saját gonoszságát mindegyikük meg fogja bocsátani önmagának, abban a meggyőződésben, hogy hiszen ilyesmit megtesznek és megtettek

az istenek közeli rokonai is,
akik Zeusz ivadécai, s akiknek az Ida hegyén ott áll
ősi Zeusz-oltáruk az aithérban,
s akikből még nem vészett ki az istenek vére.⁸⁴

Ezért föl kell hagynunk az ilyen mítoszokkal, nehogy túlzottan [392] ifjainkba oltsák a gonoszság könnyelmű közönyét.

-- Pontosán ezt kell tennünk – hagyta jóvá.

-- Nos, miféle téma lehet még hátra annak meghatározása során – kérdeztem –, hogy milyen történeteket kell, és milyeneket nem szabad mondani? Arról már szoltunk, hogy miképpen kell az istenekről, a daimónokról, a hérószokról és az Alvilágról beszélni.

-- Szoltunk.

-- Ugye, az emberekről való beszéd módja volna még hátra?

-- Láthatólag az.

-- Igen ám, kedvesem, csak hogy ezt a jelen pillanatban lehetetlenség megejtünk.

-- Miért?

-- Azért, mert szerintem azt fogjuk mondani, hogy a költők és a prózaírók az emberekről szólva [b] a legfontosabb kérdésekben nyilatkoznak helytelenül, mondván, hogy sokan igazságtalanok és mégis boldogok, sokan meg igazságos létükre szerencsétlenek. Továbbá, hogy az igazságtalan cselekedet, ha titokban marad, előnyt jelent, az igazságosság meg másnak jó, ám önmagunknak kárunkra van. Szerintem meg fogjuk tiltani, hogy ilyesmit mondjanak, és elrendeljük, hogy ennek az ellenkezőjét meséljék költeményeikben és elbeszéléseikben. Nem gondolod?

-- Sőt egész biztosan tudom – válaszolta.

-- Ha elismered, hogy ebben igazam van, akkor azt kell mondanom, hogy máris egyetértesz velem mindabban, amire kutatásunk kezdettől fogva irányul, ugye?

-- Jól gondolod – szolt.

[c] – De ugye arra vonatkozóan, hogy az emberekről éppen ilyen módon kell beszélni, csak akkor érthetünk egyet véglegesen, ha előbb rájövünk, hogy milyen is voltaképpen az igazságosság, tudniillik, hogy természettől fogva hasznára van annak, akiben megvan, akár ilyennek is látszik az illető, akár nem.

-- Tökéletesen igazad van – felelte.

⁸³ Thészeusznek Peirithoosz segített Helené elrablásában, Peirithooszt Thészeusz támogatta, amikor ez Perszephonét próbálta elrabolni.

⁸⁴ Niobé szavai Aiszkhülosz *Niobé* c. elveszett tragédiájából.

VI. – Ami a mesék tárgyát illeti, ezzel be is fejezhetjük, és azt hiszem, áttérhetünk az előadás- és szövegformák taglalására,⁸⁵ mert akkor aztán teljesen átvizsgáltuk azt is, hogy mit kell elbeszélni, és azt is, hogy hogyan kell.

-- Ezt nem értem – szólott közbe Adeimantosz.

-- Márpedig [d] meg kell értened – mondtam –. Talán jobban megérted a következőképpen. Ugye, mindaz, amit a mesemondók és a költők elmondanak, múltbeli, jelenlegi vagy jövőbeli dolgok elbeszélése?

-- Mi más is lehetne? – kérdezte.

-- Ezt pedig vagy egyszerű elbeszéléssel, vagy utánzással, vagy egyszerre mindkettővel végzik.

-- Hát ezt is világosabban kellene értenem – mondta.

-- Úgy látszik – jegyeztem meg –, nevetséges és zavaros beszédű egy tanár vagyok. No, akkor majd nem általánosságban fogok fogalmazni, [e] hanem úgy járok el, mint aki nem tudja rendesen kifejezni magát, és egy kiragadott részleten fogom megvilágítani, amit mondani akarok. Mondd csak, ugye ismered az *Ilias* elejét, ahol a költő elmondja, hogy Khrüszész a lánya kiadását kéri Agamemnóntól, mire az méregbe jön, emez pedig, mivel nem érte el a célját, [393] az istenhez fohászokodik és átkot mond az akhájokra?

-- Ismerem.

-- Tudod, hogy addig, ahol azt mondja:

... kérlelte az összes akháj hőst,
Átreusz két sereget-tagoló sarját a leginkább,⁸⁶

maga a költő beszél, és nem próbálja képzeletünket abba az irányba terelni, mintha másvalaki szólna, mint ő; ettől fogva azonban úgy beszél, [b] mintha ő volna Khrüszész, és amennyire csak lehet, azt próbálja elhitetni velünk, hogy nem Homérosz beszél, hanem az idős pap. Sőt, csaknem a teljes elbeszélést az Ilionban történekről, és azt is, ami Ithakában és az egész *Odüsszeiá*ban történt eseményeket tartalmazza, így szerkesztette meg.

-- Valóban így van – hagyta helyben.

-- Mármost az is elbeszélés, amikor beszédeket idéz, meg az is, amikor a beszédek közötti részeket mondja el.

-- Persze.

-- Ám amikor valaki másnak a szerepében [c] mond el egy beszédet, nem úgy ítéljük-e, hogy ezt a szöveget a lehető leginkább azéhoz igyekszik hasonlóná tenni, akit mint beszélőt előre bejelentett?

-- De úgy ítéljük.

-- Márpedig ha magát akár beszédmódjában, akár külsejében egy másik személyhez teszi hasonlóná, azt jelenti, hogy utánozza azt, akihez hasonlítani kíván.

-- Azt jelenti.

-- Ezekben a részekben pedig láthatólag ő is, meg a többi költő is az utánzó elbeszélést alkalmazza.

-- Ez egészen biztos.

-- Ha ellenben a költő a műben sehol nem rejtőzködik, akkor egész költészete és az elbeszélés egésze utánzás nélkül való. [d] De hogy ne mondd megint, hogy nem érted, miként lehetséges ez,

⁸⁵ Szókratész a következőkben (392 c – 398 b) egyfajta irodalmi műfajelméletet dolgoz ki, amelyben a különböző irodalmi szövegek (*lexisz*), elbeszélések (*diégészisz*) előállításának és előadásának két nagy fajtáját különbözteti meg, egyrészt a „tisza vagy egyszerű elbeszélést” (*haplé diégészisz*), vagyis az egyes szám harmadik személyű narrációt, másrészt az „utánzó elbeszélést” (*dia mimészeosz diégészisz*), ami nagyjából az egyes szám első személyű, drámai jellegű szövegnek feleltethető meg, s ehhez harmadikként a két egyszerű és tiszta elbeszélés- vagy szövegfajtát egyaránt tartalmazó kevert formát veszi fel. Ugyanezzel a felosztással találkozunk Arisztotelész *Poétikájának* a 3. fejezetében (1448 a 19–25). A felosztás nem azonos a modern poétikák hármas műfaj- és műnemelméletével, rendezőelve a megjelenített eseményekkel és személyekkel történő azonosulás („utánzás”), illetve a tőlük való távolságtartás („egyszerű elbeszélés”), s ez mind a szöveg előállítása, mind a szöveg előadása során érvényesül. (*Bárány István jegyzete*)

⁸⁶ *Ilias* I. 15.

mindjárt meg is magyarázom. Ha Homérosz – miután elmondta, hogy megérkezett Khrüszész a leánya váltságdíjával és könyörögve fordult az akhájokhoz, elsősorban a királyokhoz – a továbbiakban nem Khrüszésszé változva beszélne, hanem ezután is Homéroszként, akkor az nem utánzás volna, hanem egyszerű elbeszélés. Valahogy így hangzana – nem versben mondom, mert nem vagyok költő –: „Miután a pap odaérkezett, azt kívánta nekik, [e] hogy adják meg az istenek, hogy Tróját elfoglalják, maguk pedig épségben hazatérjenek; de a lányát adják ki neki a váltságdíjért és az istentől való félelmük miatt. Miután beszédét befejezte, a többiek mind tiszteletet éreztek iránta, és helyeselték neki, Agamemnón azonban méregbe jött és ráparancsolt, hogy azonnal távozzon és ne merjen többé visszatérni, mert különben nem védi meg őt sem papi botja, sem az isten szent szalagjai. Sőt azt is mondta neki, hogy a lány előbb fog mellette megöregedni Argoszban, mint hogy kiszabadulna. Aztán sürgette, hogy kotródjon el, és ne ingerelje őt, mert különben aligha kerül haza ép bőrrel. [394] Mikor az öreg ezt meghallotta, megrettent és csöndben távozott. De amint távolabb jutott a tábortól, buzgó könyörgéssel fordult Apollónhoz különféle nevein szólítva az istent és emlékeztette rá, hogy templomépítéssel és áldozatok bemutatásával mennyi kedves ajándékot ajánlott föl neki. Mindezeknek viszonzásául kérte az istent, álljon bosszút nyilaival az akhájokon az ő könnyeiért.” Hát így festene, barátom, az utánzás [b] nélküli egyszerű elbeszélés.

-- Értem már – mondta.

VII. – Értsd hát meg azt is – folytattam –, hogy ennek ellentéte az olyan szöveg, amikor a költőnek az egyes beszédek közé eső szavait elhagyjuk, és csupán az egymást követő beszédek maradnak meg.

-- Ezt is értem – felelte –, ez történik a tragédiában.

-- Nagyon helyesen látod a dolgot – mondtam. Úgy gondolom, most már sikerült világossá tennem számodra, amit az imént még nem sikerült: hogy a költészetnek és a mesemondásnak van olyan válfaja, amely teljes egészében utánzó jellegű [c]; mint megjegyezted, ilyen a tragédia és a komédia. Van azután olyan válfaja, amelyben mindent a költő tolmácsol; ezt leginkább a dithüramboszokban⁸⁷ fedezheted föl. Létezik végül olyan, amelyben mind a két fajta jelen van: az eposzokban és számos egyéb műben, ha érted már.

-- Most már megértettem – felelte –, hogy mit akartál az előbb mondani.

-- No, akkor emlékezz csak vissza arra, amit még előtte mondtunk⁸⁸: arról, hogy mit kell elbeszélni, már szóltunk, de hátravan még annak a vizsgálata, hogy miképpen kell.

-- Emlékszem rá.

-- Éppen erre céloztam: [d] meg kellene állapodnunk abban, hogy megengedjük-e a költőknek az elbeszélés során az utánzás alkalmazását, vagy bizonyos esetekben élhetnek az utánzással, más esetekben nem, és melyek ezek az esetek – vagy pedig egyáltalán ne utánozzanak.

-- Sejtésem szerint – mondta – azt vizsgálod, vajon befogadjuk-e államunkba a tragédiát és a komédiát, vagy se.

-- Lehetséges – feleltem –, de lehet, hogy ennél többet, még magam sem tudom. Arra kell mennünk, amerre a beszélgetés gondolatmenete, mint a szél, hajt bennünket.

-- Jól mondd – hagyta helyben.

[e] – Akkor tehát azt a kérdést vedd fontolóra, Adeimantosz, hogy az örök utánzók legyenek-e, vagy nem szabad annak lenniük. Vagy a válasz már következik abból a korábbi megállapításunkból,⁸⁹ amely szerint az ember csak egyféle foglalkozást űzhet helyesen, sokat nem? Ha pedig ezt mégis megpróbálja, akkor – azáltal, hogy sokat markol – nagyon könnyen mindenben elveszítheti az esélyét annak, hogy sikeres legyen?

-- Nagyon könnyen.

⁸⁷ A dithürambosz lírai műfaj, eredetileg Dionüszosz isten tetteiről, szenvedéséről, haláláról és föltámadásáról szóló himnusz, amelyet kardalként adtak elő.

⁸⁸ 392 c.

⁸⁹ v.ö. 370 b.

- Hát ugyanez a megfontolás érvényes az utánzásra is: egyazon ember nem tudhat sokféle dolgot olyan jól utánozni, mint egyet.
- Nem bizony.
- Bajosan történhetik meg tehát, [395] hogy az ember valamilyen érdemleges foglalkozást űzzön, és ugyanakkor sok mindent utánozzon, vagyis az utánzás képességével rendelkezék, hiszen még az egymáshoz láthatólag olyan közel álló utánzatokat sem képesek ugyanazon emberek egyidejűleg jól megalkotni, amilyen a komédia és a tragédia.⁹⁰ Vagy nem utánzatoknak nevezted az imént⁹¹ ezeket?
- De igen. És igazad van, ugyanazon emberek nem képesek rá.
- Továbbá rhapszódosz és színész sem lehet valaki egyszerre.
- Igaz.
- Aztán meg a komédiákat és a tragédiákat előadó színészek sem ugyanazok. [b] Pedig ez mind utánzás, nem?
- Igen, az.
- Sőt, szerintem még kisebb részekre darabolható az emberi természet, Adeimantosz, úgyhogy lehetetlenség sok mindent jól utánoznia, vagy jól végeznie mindazokat a tevékenységeket, amelyeknek az utánzatok a másolatai.
- Teljesen igazad van – mondta.

VIII. – Ha tehát kitarunk eredeti tételünk⁹² mellett, hogy őreinknek – minden egyéb mesterségről lemondva – az állam [c] szabadságán munkálkodó hozzáértő mesterembereknek kell lenniük, és semmi egyébbe nem szabad foglalkozniuk, ami nem erre vonatkozik, akkor nem szabad más tevékenységet folytatniuk vagy utánozniuk. Ha utánoznak valamit, akkor utánozzák már gyermekkoruktól fogva azt, ami hozzájuk illik: a bátor, mértéktartó, istenes, szabad férfiakat, és az összes efféle tulajdonságot. És ne végezzenek szabad emberhez nem illő tevékenységet, ne legyenek ügyesek sem azoknak az utánzásában, sem semmi egyéb rút dologban, nehogy az utánzásnak az legyen az eredménye, hogy maguk is olyanná válnak. Vagy te még nem tapasztaltad, [d] hogy az, amit gyermekkortól kezdve hosszú ideig folyamatosan utánzunk, a test, a beszéd- és gondolkodásmód szokásává és természetessé válik?

- Dehogynem – felelte.
- Nem engedhetjük meg – folytattam –, hogy olyan emberek, akikkel állítólag törődünk, és akiknek derék férfivá kell lenniük, férfi létükre asszonyt utánozzanak, akár fiataalt, akár öreget, akár olyat, aki a férjét szidalmazza, akár olyat, aki nagy kevélységében istenekkel vetélkedik, mert boldogságában elbízta magát, vagy aki sorscsapások közepette bánatban [e] és siralomban vergődik; még kevésbé egy beteg, szerelmes, vagy vajúdó asszonyt.
- Ezt egyáltalán nem engedhetjük – hagyta helyben.
- De szolgámkát végző szolgát sem utánozhatnak, se asszonyt, se férfit.
- Azt sem.
- De nyilván nem utánozhatnak hitvány férfiakat sem, akik gyávák, meg akik az ellenkezőjét teszik mindannak, amit az imént felsoroltunk, akik egymást rágalmazzák és kicsúfolják, mocskos szavakat mondanak akár részegen, [396] akár józanul. És nem utánozhatnak semmi olyat, amit az ilyen emberek szóban vagy tettben önmaguk vagy más ellen vétenek. De minden bizonnyal ahhoz sem szabad ifjainkat hozzászoktatnunk, hogy őrzöngőkhöz váljanak hasonlatossá szavaikban vagy tetteikben. Ismerniük kell persze az őrzöngő meg a gonosz férfiak és asszonyok természetét is,⁹³ de ilyesmit sem tenniük, sem utánozniuk nem szabad.

⁹⁰ A *Lakóban* (223 d) Szókratész éppen ellenkezőleg azt állítja, „ugyanannak az embernek kell a komédia- és tragédiaíráshoz értenie, s a tragédiaíráshoz egyúttal komédiaíró is”. Ottani álláspontját alátámasztó érveit nem ismerjük.

⁹¹ 394b.

⁹² vö. II 14. 374 a – d.

⁹³ vö. *Törvények* 816 d.

-- Nagyon is igaz – mondta.

-- No és utánozhatnak-e kovácsokat vagy más mesterembereket – kérdeztem –, a hadihajók evezőseit vagy parancsnokaikat, vagy egyéb [b] effélét?

-- Hogyan is tehetnék – kérdezett vissza –, ha egyszer a figyelmüket semmi effélére nem fordíthatják?

-- Hát nyerítő lovakat, bőgő bikákat, zúgó folyókat, bömbölő tengert, égzengést és ehhez hasonló dolgokat utánozhatnak-e?

-- De hiszen megtiltottuk nekik, hogy őrzöngjenek, vagy őrzöngőket utánozzanak!

-- Ha tehát jól értem, amit mondasz – folytattam –, van az elbeszélésnek és az előadásnak olyan formája, amelyet a valóban derekas [c] és jó ember alkalmaz, amikor valamit el kell mondania. És van egy másik, ettől eltérő forma, amelyhez az olyan ember ragaszkodik, akinek az előbbivel ellentétes a természete és a neveltetése, és ezt a formát meg ő alkalmazza.

-- Melyek ezek a formák? – kérdezte.

-- Szerintem a jó érzésű ember – feleltem –, amikor az elbeszélésében odaér, hogy egy erkölcsében jó ember beszél vagy cselekszik valamit, onnantól szívesen folytatja az elbeszélést úgy, hogy magára ölti a szereplő személyiségét, és nem is fog restelkedni az ilyen utánzás miatt. A legszívesebben akkor utánozza a jó embert, amikor az határozottan és megfontoltan [d] cselekszik. Már sokkal kelletlenebbül és sokkal kevésbé akkor, ha az utánzandó személyt betegség, szerelem, részegség vagy más szerencsétlen körülmény sújtja. De ha egy magához méltatlanra bukkan, nem szívesen ölti magára a silányabb ember személyiségét, legfőljebb rövid időre, és csak akkor, ha ez éppen valami hasznos dolgot művel. Máskülönben átvállja ezt megtenni, nemcsak azért, mert nincs benne gyakorlata, hogy ilyen embereket utánozzon, hanem azért is, mert nehezebbre esik, hogy magát a nálánál hitványabb emberek képére gyúrja, és azt öltse magára. [e] Ennek már a gondolatától is irtózik, és legfőljebb tréfából teszi meg.

-- Ez kétségtelen – hagyta helyben.

IX. – Tehát az elbeszélésnek azt a fajtáját választja, amelyikről az imént a homéroszi eposszal kapcsolatban beszéltünk; beszédében mindkét forma meglesz ugyan, az utánzás is, meg az egyszerű elbeszélés is,⁹⁴ de az utánzás csak kis részt foglal el a nagy terjedelmű elbeszélésben. Vagy üres szavakat mondok?

-- Dehogyan is – tiltakozott –, hiszen az ilyen elbeszélő szükségképpen ezt a mintát alkalmazza.

-- Aki aztán nem [397] ilyen – folytattam –, az minél hitványabb, annál inkább hajlandó lesz mindent utánozni, és semmit sem fog magához méltatlannak tartani. Nagy komolyan és széles nyilvánosság előtt bármit készségesen utánozni fog, azt is, amit korábban említettünk: a mennydörgést, a szél, a jégeső, a kocsitengely és a kocsikerék zaját, a trombita, az aulosz⁹⁵, a síp és mindenféle más hangszer, a kutyák, juhok, madarak hangját. Az ilyen ember elbeszélését és előadását úgyszólván teljesen áthatja [b] a hanggal és taglejtéssel való utánzás, és legfőljebb egy kis része egyszerű elbeszélés.

-- Szükségképpen – helyeselt.

-- Nos – mondtam –, ez az a két formája a szöveges előadásnak, amelyre céloztam.

-- Ez bizony – hagyta helyben.

-- Egyikük csak kisebb váltásokat foglal magába, és ha valaki a szöveghez a megfelelő harmóniát⁹⁶ és ritmust rendel hozzá, akkor a helyesen beszélő ember szinte végig egyazon harmóniában beszélhet, mert a variációk jelentéktelenek. És ugyanígy hasonló [c] ritmusban is.

-- Ez kétségtelenül így van -- helyeselt.

-- Hát a másik forma ennek nem éppen az ellenkezőjét követeli meg, a harmóniák és ritmusok sokaságát? Már persze, ha a jellegének megfelelő akar lenni, hiszen mindenféle változás megvan benne.

⁹⁴ 392 d.

⁹⁵ Az aulosz csőalakú fűvós hangszer, leírását lásd a 64. jegyzetben

⁹⁶ A harmónia jelentéséhez lásd az 60. jegyzetet.

- Ez határozottan így van.
- Tehát minden költő, és mindenki, aki elbeszél valamit, az elbeszélésnek és előadásnak vagy az egyik, vagy a másik formáját alkalmazza, vagy pedig e kettőből gyúr össze egy harmadikat, ugye?
- Szükségképpen így jár el – mondta.
- [d] – Mit tegyünk tehát? – kérdeztem –. Valamennyit befogadjuk államunkba, vagy csupán az egyik tiszta formát, vagy csak a kevertet?
- Ha az én szavazatom dönt – felelte –, csupán a jó embert utánzó keveretlent.
- Csakhogy élvezetes ám a kevert forma is, Adeimantosz, sőt a gyermekek, nevelőik és a nagy tömeg számára éppen az a legélvezetesebb, amely ellentétes az általad választott formával.
- Számukra az.
- Te viszont nyilván azt mondanád, hogy nem összeegyeztethető⁹⁷ az alkotmányunkkal, hiszen nálunk nincs [e] kettős foglalkozású vagy sokoldalú ember,⁹⁸ mivel mindenki egyféle dolgot művel.
- Bizony hogy nem összeegyeztethető!
- Ez az oka annak, hogy csak az ilyen államban találunk olyan vargát, aki varga csupán, nem pedig egyúttal kormányos is a vargamesterség mellett; olyan földművest, aki földműves csupán, nem pedig egyúttal bíró is a földművesség mellett; katonát, aki katona csupán, nem pedig egyúttal pénzember a katonáskodás mellett, és így tovább.
- Igazad van – mondta.
- Hogyha aztán [398] egy olyan ember érkezne államunkba, aki képes volna művészetével mindenféle alakot felölteni és mindenféle dolgot utánozni, és költeményeit szeretné nekünk bemutatni, nagy tisztelettel öveznének, mint szent és csodálatra méltó és szórakoztató embert, de azért mégiscsak azt mondanánk neki, hogy ilyen ember a mi államunkban nincs és nem is szabad lennie. Így hát fejét mürrhával meghintve és gyapjúszalaggal ékesítve elküldenénk őt egy másik államba, és a saját érdekünkben beérnénk egy szárazabb [b] és kevésbé szórakoztató költővel és mesemondóval, aki az erkölcsileg jó ember beszédét utánozná, és mondanivalóját azokban a formákban adná elő, amelyeket rögtön az elején⁹⁹ törvénybe iktattunk, amikor a katonák nevelésére vállalkoztunk.
- Bizony, így tennénk – felelte –, ha rajtunk áll.
- Ezzel aztán – mondtam én – teljesen be is fejeztük, kedvesem, a múzsai művészetnek a beszédekre és a mondákra vonatkozó részét, hiszen kifejtettük, hogy mit és hogyan kell elmondani.
- Én is így gondolom – helyeselt.

X. – Hátravan [c] még az ének és a dallam kérdése – mondtam.

- Nyilvánvalóan ez van még hátra.
- Ugye, azt már mindenki könnyen kitalálhatja, mit kell mondanunk ezekről, milyeneknek kell lenniük, ha az eddig elmondottakkal összhangban akarunk maradni.
- Glaukón nevetve szólt közbe:¹⁰⁰
- Attól tartok, Szókratész, én kimaradtam a „mindenki”-ből: nem tudnám hamarjában eltalálni, hogy mit kell erről mondanunk, bár valamit azért sejtek.
- Egész bizonyosan rendelkez a megfelelő alapokkal – feleltem neki –, annak ismeretével, [d] hogy a dal három összetevője a szöveg, a harmónia¹⁰¹ és a ritmus.

⁹⁷ Játékos utalás a harmóniára, amely a jelen gondolatmenet középponti fogalma.

⁹⁸ *nálunk nincs kettős foglalkozású vagy sokoldalú ember* – ellentétben Periklész álláspontjával, aki azért dicséri az athéniakat, mert „minden egyes polgárunk olyan egyéniség, aki kedvességgel párosult rendkívüli sokoldalúsága révén meg tudja állni helyét az élet minden területén” (Thuküdidész II 41. Muraközy Gyula fordítása).

⁹⁹ *az elején* – lásd II 18. 379 a.

¹⁰⁰ Szókratész eddig Adeimantoszal beszélgetett.

¹⁰¹ *harmónia* – A szövegben itt, illetve máshol is, ahol zenéről van szó, a harmónia szűkebb jelentése: a (magasabb és mélyebb) hangoknak a hangrendszer keretein belüli váltakozása, együttműködése, rendezettsége. Szűkebb fogalom, mint a *hangrendszer*, de tágabb, mint a *dallam*, tulajdonképpen a *hangnem* fogalmához áll közelebb, de

- Igen, ez így van.
- Mármost ami a szöveget illeti, az semmiben sem különbözik a nem énekelt szövegtől abból a szempontból, hogy ugyanazon minták szerint kell mondani, mint amelyekről az előbb beszéltünk, és ugyanúgy.
- Úgy van – mondta.
- A harmóniának és a ritmusnak pedig követnie kell a szöveget.
- Természetesen.
- Ámde azt mondtuk, hogy gyászos és panaszos hangokra semmi szükség sincs a beszédben.
- Nincs bizony.
- Melyek hát a „gyászos” [e] harmóniák¹⁰²? Mondd csak meg, hiszen a zenéhez te értesz.
- A mixolüd – felelte –, a szüntonolüd és még néhány efféle.
- Ezek tehát elvetendőek – mondtam –, hiszen még nők számára is ártalmasak, ha azt akarjuk, hogy erkölcsösek legyenek, nemhogy férfiak számára.
- Bizony.
- Továbbá az örökhöz semmi sem illik kevésbé, mint a részegség, és az általa keltett ellágyulás és tunyaság.
- Úgy van.
- Melyek hát a lágy, és borozáshoz illő harmóniák?
- Az ión és a lüd harmóniák némelyikét – válaszolta – „ernyedtnék” nevezik.
- [399] – Hasznát veheted-e a harcós férfiak esetében ezeknek, barátom?
- Semmiképpen sem – felelte –. Úgy látszik, csak a dór és a phrüg marad.
- Én – mondtam – nem értek a harmóniákhoz, de azt hagyd meg, amelyik megfelelően képes utánozni a bátor ember hangját és hangsúlyát¹⁰³ a harci tevékenység során és mindenféle erőszakos és kényszerű munka közepette, akkor, amikor balszerencse sújtja és sebesülésnek vagy halálnak megy elébe, [b] vagy amikor más csapás zúdul rá, ahogy mindezek közepette fegyelmezetten és állhatatosan száll szembe sorsával. Azután hagyjál meg egy másik harmóniát az olyan ember utánzására, akinek a tevékenysége a békében nem önkényen, hanem önkéntes és szabad beleegyezésen alapul, és éppen rábeszél vagy kérlel valakit valamire, imádsággal istent, tanítással és intéssel embert, vagy éppen ellenkezőleg, amint valaki másnak, aki őt kérleli vagy tanítja vagy rábeszéli, rendelkezésére áll, és mindezek következtében mindig el is éri, amit akar, de nem bízza el magát, hanem mértéktartóan és mérsékelten viselkedik minden helyzetben, [c] az eredménnyel elégedetten. Ezt a két harmóniát, a kényszerítőt és az önkénteset, amelyek a megfontolt és bátor férfiak hangjait a balszerencsében s a jószerencsében a legszebben utánozzák – ezeket hagyd meg.
- De hiszen – mondta erre – te nem másnak a meghagyását kéred, mint amelyeket éppen említettem!
- Nincs tehát szükségünk sokhúrúságra – folytattam –, sem mindenféle harmónia alkalmazására az énekekben és a dalokban.
- Én is azt hiszem, hogy nincs – felelte.

lényegesen eltér az európai zene hangnem-fogalmától is. Platón hat harmóniát nevez meg: lüd, mixolüd, szüntonolüd, dór, phrüg, ión. A különböző harmóniák nemcsak a hozzájuk tartozó hangok fix hangtávolságában térnek el egymástól (a platóni harmóniák hangközeit a császárkori zeneelméletíró Aristeidész Quintilianus adja meg: *A zenéről* 18.5), de például fekvésükben is (magas vagy mély, innen aztán: „nőies” vagy „férfias” harmónia), vagy sűrűbben előforduló („domináns”) hangjaikban, illetve mindezek következtében a „jellegükben” (éthosz) is. Ezzel párhuzamosan itt a ritmus (*rhüthmosz*) is zenei kategória: minden „megvalósult” ritmus valamilyen általánosabb ritmus-mintázatra illeszkedik. (*Kárpáti András jegyzete*)

¹⁰² „gyászos” harmóniák (*thrénoideisz harmoniai*) – a *thrénosz* konkrét zenei-költői műformát („gyászének”) jelöl, amelyben – mint Glaukón válaszából kitűnik – a „kevert” és a „fesztes” lüd (mixolüd, ill. szüntonolüd) harmónia használatos. (*Kárpáti András jegyzete*)

¹⁰³ *hangsúlyát* (*proszódia*) – a görög beszédhangsúly zenei, a hangsúlyos szótagot körülbelül egy kvinttel magasabb hangon intonálhatták. (*Kárpáti András jegyzete*) Azonban valószínűsíthető, hogy a *proszódia* kifejezés a szóhangsúly mellett az általában vett hanglejtésre, hanghordozásra is utal.

- A trigónoszok, meg a péktiszek¹⁰⁴, meg az egyéb [d] sokhúru és sokféle harmónia megszólaltatására alkalmas¹⁰⁵ zeneszerszámok készítőit tehát nem fogjuk etetni.
- Látnivaló, hogy nem fogjuk.
- No és aulosz-készítőket meg aulosz-játékosokat befogadsz-e a városba? Nem ez-é a „leginkább sokhúru”¹⁰⁶, és a mindenféle harmóniára képes hangszerek nem éppen az aulosznak az utánzatai-e?
- Ez nyilvánvaló.
- Akkor marad a lüra meg a kithara¹⁰⁷ – mondtam –, a város számára ezek hasznosak; vidéken pedig, a pásztorok között valamilyen szürinx lehetne használatban.
- Gondolatmenetünk erre utal – hagyta helyben.
- De hiszen [e] mi semmiféle újítást sem vezetünk be, kedvesem, csak éppen Apollónt és Apollón hangszerét elébe helyezzük Marszüasznak¹⁰⁸ és az ő hangszerének.
- Zeuszra, szerintem sem.
- Hát a kutyára is! – mondtam – Észrevétlenül elkezdjük megtisztítani a várost, amelyről az imént azt mondtuk, hogy fényűzően él.¹⁰⁹
- És okosan is tettük.

XI. – Nahát akkor tisztítsuk csak meg azt is, ami még hátravan – indítványoztam –. A harmóniakat kövessék most a ritmusok. Nem szabad tarkabarka ritmusokat meg mindenféle metrumokat hajszolnunk, hanem azt kell megfigyelnünk, hogy melyek az erkölcsös és bátor életmódhoz illő ritmusok. Miután ezeket megfigyeltük, [400] a verslábát meg a dallamot kell az ilyen ember beszédéhez igazítanunk, nem pedig a beszédet a verslábhoz meg a dallamhoz. Hogy melyek ezek a ritmusok, azt már, mint a harmóniafajták esetében, a te dolgod megmondani.

-- De Zeuszra is – szólt – én nem tudom megmondani. Mert azt, hogy három forma van, amelyekből a metrumokat szövik, mint ahogy a hangok esetében négy¹¹⁰, és ezekből áll össze

¹⁰⁴ Hárfához hasonlítható sokhúros hangszerek, amelyeket a görög zenei kultúra ekkor régóta ismer már, de mindvégig „idegennek” érezték őket keleti eredetük miatt. (Kárpáti András jegyzete)

¹⁰⁵ *sokhúru, és sokféle harmónia megszólaltatására alkalmas* – a megjegyzés háttérében a Kr. e. 5. század utolsó éveiben nagy vitát kiváltó új zenei komponálási stílus áll, amely előszeretettel alkalmazta a különböző harmóniak közötti átjárást, a modulációt, amit ráadásul hangszerépítéssel újításokkal, így például a húrok számának növelésével is igyekeztek megkönnyíteni. (Kárpáti András jegyzete)

¹⁰⁶ „leginkább sokhúru” – szándékos, irónikus hatást keltő képzavar, hiszen nem húroshangszerről van szó. Az *aulosz* (jelentése: cső) nádnyelves fúvóhangszer (mint például az oboa), hangja jellegzetesen éles és átható, a görög zenekultúra egyik legrégebbi, minden bizonnyal Keletről átvett alaphangszere. Aulosz-zene kísérte a különféle kardalokat (dithürambosz, a dráma kardaljai, ünnepi menetkardalok, stb.), illetve a lakomákat, egyik főszereplője volt a zenei versenyeknek. Az aulosz-játékos (*aulétész*) egyszerre két csövön játszott, innen a kettős-aulosz elnevezés. A két cső, az ajaktechnika és a csövekbe alulra és fölülrre vájt lyukak teljes vagy részleges befogása és szabadabbá tévése rendkívül sok hangot és hangszínt tett lehetővé játék közben, továbbá elősegítette a harmónia-modulációt, ezért ez a hangszer „minden harmóniára képes”. Mindezek miatt a zenei kifejezés gazdagodásával az auloszjáték egyre inkább a hivatásos zenészekhez kapcsolódott. Az aulosz sokoldalúsága, profizmusigénye, az ekstatisztikus kultuszokban játszott kiemelt szerepe, valamint az idegen (a hagyomány szerint phrüg) eredete miatt megtestesítette mindazt, amit az 5. század végén az új zenei stílus ellenfelei támadásra érdemesnek találtak. (Kárpáti András jegyzete)

¹⁰⁷ A lüra meg a kithara a görög zene húros alaphangszerei. A *lüra* az egyszerűbb változat, a *kithara* mérete nagyobb, hangszekrénye a hűrfeszítő karokkal egybeépített, hangja erőteljesebb. (Kárpáti András jegyzete)

¹⁰⁸ Marszüasz, az auloszon játszó szilén zenei versenyre hívta ki Apollónt, akinek a lüra és a kithara a hangszere. Apollón legyőzte őt, és kegyetlen büntetésül elevenen megnyúzta.

¹⁰⁹ v. ö. II 13. 372e.

¹¹⁰ *három forma van, ... mint ahogy a hangok esetében négy* – a ritmus-mintázatok hármas felosztása valószínűleg a meghatározó verslábban belül a „fel” és a „le” részek (az *arszisz* és a *theszisz*) időmértékének az arányán alapul. A három forma: az 1:1, a 2:1 és a 3:2 arány. Az 1:1 arányúaknál a két rész időmértékben egyenlő (például a daktilus: – ∪ ∪), a 2:1 arányúaknál az egyik rész kétszerese a másiknak (például a jambus: ∪ –), 3:2 arányú például a creticus (– ∪ –). Az összes harmóniát felépítő négy hang (*phthongosz*) jelentése homályos: Platón vagy a négy alapvető hangköz számarányaira (2:1 oktáv, 3:2 kvint, 4:3 kvart, 9:8 egészhangköz) gondol, vagy a görög zene és hangrendszer alap építőegységének, az ún. tetrakhordnak a négy hangjára. (Kárpáti András jegyzete)

valamennyi harmónia, azt, minthogy tanulmányoztam a kérdést, meg tudom mondani. De hogy melyik milyen életforma utánzása, azt megmondani már nem vagyok képes.

[b] -- Erre vonatkozóan – mondtam – majd Damóntól¹¹¹ kérünk tanácsot, hogy melyek a szolgálai lelkülethez vagy elbizakodottsághoz vagy őriöngéshez és az egyéb jellemhibákhoz illő metrumok, és mely ritmusokat kell meghagynunk ezek ellentéteinek. Úgy rémlik, mintha hallottam volna olyasmit, hogy valami *enopliosz* nevű, összetett versláb¹¹² emlegetett, meg daktilust, még hériókust is, és ezeket, nem is tudom, hogyan, úgy rendezte el, hogy a versláb emelkedő és süllyedő része rövid és hosszú szótagokkal is egyenlő legyen. Az egyiket, úgy hiszem, iambosznak, a másikat meg trokhaiosznak nevezte, és hosszúságokat meg rövideket [c] rendelt hozzájuk.¹¹³ Közülük némelyeknél, azt hiszem, a versláb tempóját kárhoztatta vagy dicsérte csakúgy, mint magát a ritmust vagy valamit – mert pontosan nem tudom megmondani –, ami a kettő együttese. De, mint már mondtam, ebben a kérdésben Damónhoz kell folyamodnunk, mert mindezek tisztázásához hosszú fejtegetésre volna szükség. Nem gondolod?

-- De bizony, Zeuszra!

-- De azt meg tudod állapítani, hogy a helyes, illetve helytelen ritmussal együtt jár a rendezettség illetve a rendezetlenség.

-- Hogyne.

-- Mármost a ritmusosság, [d] illetőleg a ritmustalanság olyan, hogy az egyik a szép beszédmóddal jár együtt, ahhoz hasonul, a másik meg az ellenkezőjéhez; a harmonikus és a nem harmonikus¹¹⁴ hasonlóképpen, ha egyszer a ritmus és a harmónia az, ami alkalmazkodik a beszédhez, amint az előbb mondtuk, és nem a beszéd ezekhez.

-- Csakugyan – mondta –, ezeknek kell a beszédet követniük.

-- No és a kifejezés módja – folytattam – meg a beszéd? Ez nem a lélek alkatához alkalmazkodik?

-- Dehogyan!

-- A többiek meg a beszédmóddhoz?

-- Azok meg ahhoz.

-- A jó beszéd, a szép harmónia, a szép forma és a jó ritmus tehát mind [e] a nemes lélek velejárója – nem azé, amely ostoba, és amelyet csak tréfásan mondunk „jó léleknek”,¹¹⁵ hanem az olyané, amelynek az alkata és az érzülete valóban jó és nemes.

-- Feltétlenül – mondta.

-- Nem kell-e hát az ifjaknak mindenképpen erre törekedniük, ha tisztüket be akarják tölteni?

-- Mindenképpen erre kell törekedniük.

-- De mindezekben bővelkedik a [401] festészet és minden efféle mesterség is, bővelkedik a takácsmesterség, a himzőmesterség, az építészet és egyéb berendezési tárgyaink készítésének mesterségei, sőt megtalálható ez az élő testekben és a növényekben is. Mert mindezekben van rendezettség és rendezetlenség. Mármost a rendezetlenség, a ritmus hiánya és a harmónia hiánya a

¹¹¹ Damón (Kr. e. 5. század) athéni zeneteoretikus. Elsőként dolgozott ki egy zenei éthosz-elméletet, amely szerint a zene hatással van az ember érzelmi életére, és ezen keresztül erkölcsi viselkedésére. E fölismerés alapján szabályozni kívánta a városállamban folyó zenei oktatást, és ellene volt minden újításnak: véleménye szerint ezek fölforgatnák az államrendet, v. ö. 425 c.

¹¹² *enopliosz* nevű, összetett versláb – a görög ritmuselmélet szerint a ritmus akkor „összetett”, ha eltérő mintázatú részekre osztható fel (lásd a 69. jegyzetet), mint például az a menetritmus, amelyet „összetett *enopliosznak*” neveznek: $\cup - / \cup \cup - / \cup \cup -$. (Kárpáti András jegyzete)

¹¹³ A megfogalmazás valószínűleg szándékoltan homályos: Szókratész, amint maga is mondja, nem érti pontosan Damón ritmus-tanát. Az iambosz és a trokhaiosz ennek megfelelően itt valószínűleg nem a két legegyszerűbb, mindenki által ismert versláb jelöli, hanem az említett Damón-féle bonyolultabb metrumokra érhető, talán ezek emelkedő és süllyedő részeire utal, analogikusan. (Kárpáti András jegyzete)

¹¹⁴ *a harmónikus és a nem harmónikus (euarmosztón, anarmosztón)* – Platón itt minden bizonnyal azzal játszik, hogy a – zenei terminusként eredetileg értékmentes – *anarmosztón* kifejezésnek az *euarmosztón*mal ellentétpárba állítva értékmozzanatot tulajdonít. (*Anarmosztón*: olyan zenei forma, amely nem illeszkedik sem a dór, sem a lüd stb. harmóniába.) (Kárpáti András jegyzete)

¹¹⁵ „jó léleknek” – az *euétheia* kifejezés egyaránt jelent ’emelkedett lelkületet’ és – eufémisztikusan – ’ostobaságot’. A szójáték már Szókratész és Thraszümakhosz beszélgetésében is előfordult, ld. 348 d.

torz beszéd és a torz jellem testvérei, az ellenkezők pedig az ellenkezőknek, a mértéktartó és kiváló jellemnek a testvérei és utáinzatai.

-- Teljes mértékben így van – mondta.

XII. – Akkor tehát csak a költőket kell-e [b] vajon felügyelnünk és rászorítanunk arra, hogy műveikben a jó jellem képmását alkossák meg, különben nem alkothatnak nálunk? Vagy pedig ügyelnünk kell a többi mesteremberre is, és meg kell akadályoznunk, hogy a rossz jellemű, a féktelent, a szabad emberhez nem illőt, a formátlant jelenítsék meg akár eleven lények képmásán, akár épületekben, akár bármi egyéb mesterségbeli alkotáson? Aki pedig erre nem képes, annak nem szabad megengedni, hogy nálunk űzze a mesterségét, nehogy az örök a silányság mintaképei közt nevelkedve, mint valami rossz legelőn, [c] nap mint nap apránként sokféléről és sokat szakítva és legelészve, lelkükben észrevétlenül a sokat valami egyetlen nagy silánysággá rakják össze. Ehelyett azokat a mestereket kell összekeresni, akik rátermettségüknel fogva képesek a szép és a jólformált természetének követésére, hogy az ifjak mintegy egészséges fekvésű helyen lakva mindenből csak hasznót húzzanak, bárhonnan éri is akár látásukat, akár hallásukat a szép dolgok hatása, mint a szellő, amely üde helyekről jó egészséget hoz, és rögtön gyermekségüktől fogva észrevétlenül elvezeti őket a szép beszéddel való hasonlóság, a vele való barátság és [d] összhang felé.

-- Bizony, ez a legeslegszebb nevelés – mondotta.

-- Mármost, kedves Glaukón – folytattam –, vajon nem azért a legfontosabb a zenében való nevelés, mert a ritmus és a harmónia hatol a legmélyebbre a lélek belsejébe és érinti meg a legnagyobb erővel? Nem ez hozza-e magával a szép formát, és részesíti benne azt, akit helyesen neveltek, akit pedig nem, azt ellenkezőleg? [e] Másfelől az emberek vagy a természet hanyagul vagy nem szépen kidolgozott alkotásai esetében éppen az olyan ember szeme a legélesebb, aki úgy nevelkedett a zenében, ahogyan kell. Az ilyen helyesen háborodik föl,¹¹⁶ és csak a szép dolgokat magasztalja, azoknak örül, lelkébe fogadva belőlük táplálkozik, s ezáltal széppé és derekassá is válik, [402] de a rútdolgokat már gyermekfejjel joggal gáncsolja és gyűlöli, mielőtt még ésszel fel tudná a dolgot fogni. Amikor aztán kinyílik az értelme, az ragaszkodik a széphez leginkább, aki így nevelkedett, mert ráismer, hiszen rokon vele. Így van?

-- Igen – mondta –. Szerintem is az ilyesmit szolgálja a zenében való nevelés.

-- Mint ahogyan az írás esetében is akkor jutottunk el a kellő fokra, amikor már észrevettük, hogy mindenben, amiben betűk vannak, ugyanazok a betűk ismétlődnek, mert kevés van belőlük, és amikor már sem kicsiben, sem nagyban nem hanyagoltuk el őket, és [b] nem gondoltuk azt, hogy nem kell figyelniük rájuk, sőt inkább mindenhol igyekeztünk felismerni őket, annak tudatában, hogy addig írástudók nem leszünk, amíg nem teszünk így.

-- Igaz.

-- Ugye a betűk képmásait se fogjuk felismerni, ha valahol, akár vízben, akár tükörben megjelennek, amíg magukat a betűket meg nem ismertük, mert mindez ugyanazon az elméleti és gyakorlati tudáson alapul.

-- Ez egészen bizonyos.

-- Akkor hát az istenekre mondom, ez az, amiről beszélek, hogy zeneértők sem leszünk addig, sem mi, sem az örök, [c] akikről azt állítjuk, hogy nekünk kell őket nevelnünk, amíg a mértéktartásnak, a bátorságnak, a nemeslelkűségnek, a fennköltségnek és valamennyi testvérüknek, illetőleg ezek bárhol előkerülő ellentéteinek formáit meg nem ismerjük, és észre nem vesszük jelenlétüket mindenben, amiben benne vannak, mind a magukét, mind a képmásaikét, és sem kicsinyben, sem nagyban nem hanyagoljuk el, hanem úgy tartjuk, hogy mindez ugyanazon az elméleti és gyakorlati tudáson alapszik.

-- Feltétlenül így van – mondta.

¹¹⁶ helyesen háborodik föl – t.i. a hanyagul, vagy nem szépen kidolgozott alkotások láttán.

- Ugye – folytattam – [d] ha valakinek a lelkében szép erkölcsök vannak jelen, külső megjelenésében pedig ezekkel megegyező és összhangban álló, ugyanezen mintából részesülő szép vonások, az a legszebb látvány volna annak számára, aki ezt képes meglátni?
- Kétségkívül.
- A legszebb pedig a legméltóbb tárgya a vágyakozásnak?
- Hogyne.
- A múzsák művészetében jártas férfi szerelmét és vágyát tehát az kelti fel, aki a lehető leginkább ilyen. Akiben viszont nincs meg az összhang, az iránt nem érez vágyat.
- Nem bizony – felelte –, legalábbis akkor nem, ha a lélekben van a fogyatkozás; mert ha a testben van ilyesmi, azt még elviselné, és hajlandó lenne szeretni.
- Értem – mondtam [e] erre –, nyilván van vagy volt ilyen szerelmed, és igazat adok neked. De mondd csak: megfér-e a mértéktartással a túláradó gyönyörűség?
- Hogyan is férhetne? – felelte –. Hiszen ez éppoly örültté tesz, mint a fájdalom!
- És más erénnyel?
- [403] -- Semmiképpen.
- No és a féktelenséggel és a zabolátlansággal?
- Azzal annál inkább.
- Tudsz-e nagyobb és hevesebb gyönyörűséget a szerelmi gyönyörnél?
- Nem – felelte –, de őrjöngőbbet sem.
- A helyes szerelem viszont természettől fogva a tisztas és a szép iránt vágyakozik, mértéktartó és múzsai módon.
- Így van – felelte.
- Nem szabad tehát semmi őrjöngést, semmit, ami a féktelenséggel rokon, a helyes szerelemmel párosítani?
- Nem szabad.
- Nem szabad tehát [b] a gyönyört sem vele párosítani és nem szabad, hogy köze legyen hozzá a szerelmesnek és kedvesének, ha emez helyesen szeret, amaz meg helyes viszonzszeretettel van iránta.
- Zeuszra is, Szókratész – felelte –, nem szabad.
- Így hát, úgy látszik, azt a törvényt kell hoznod alapításban lévő városunk számára, hogy a szerelmes megcsókolhatja a szeretett fiút, együtt időzhet vele és megérintheti őt mint apa a fiát a szépség kedvéért, ha az engedi. De egyébként úgy érintkezzék azzal, akihez vonzódik, hogy semmiképp se keltse azt a benyomást, mintha ennél tovább ment volna. [c] Ha pedig nem így tesz, érje a múzsátlanság és a szépségben való járatlanság gáncsa.
- Úgy van – mondta.
- Akkor hát – szóltam – neked is az a véleményed, hogy a múzsai művészetről szóló beszélgetésünk végéhez ért? Legalábbis oda jutott el végül, ahol végződnie kell, mert a múzsai dolgoknak valahogy a szép iránti szerelemben kell végződniük.
- Ez az én véleményem is.

XIII. – A múzsai művészet után testedzéssel kell ifjainkat nevelnünk.

- Természetesen.
- Ebben is gondosan kell nevelnünk őket gyermekkoruktól kezdve [d] egész életük során, mégpedig, ahogy én gondolom, a következőképpen – de vizsgálj meg te is. Nem hiszem, hogy a test, még ha egészséges is, a maga kiválóságával jó minőségűvé tenné a lelket, hanem ez fordítva van: a megfelelő lélek teszi lehetővé a maga kiválóságával, hogy a test a legjobb minőségű legyen. Neked mi a véleményed?
- Én is így gondolom – felelte.
- Ugye akkor járunk el helyesen, ha az értelmet kellőképpen kiművelve rábízunk a testtel kapcsolatos teendők részletes kidolgozását, magunk [e] pedig csupán – hogy rövid legyek – mintegy a mintát vázoljuk föl?

- Így helyes.
- Azt már mondtuk, hogy a részegségtől tartózkodniuk kell, hiszen az örökhöz mindenki másnál kevésbé illik, hogy úgy lerészegedjenek, hogy azt sem tudják, hol vannak.
- Hát bizony nevetséges volna, ha maga az őr is őrre szorulna.
- No és az étkezésük? Elvégre ezek a férfiak a legnagyobb küzdelemre hivatott atléták! Vagy nem?
- De igen.
- Akkor pedig az atléták életmódja illik [404] hozzájuk.
- Az bizony.
- Igen ám – folytattam –, csakhogy az aluszékonnyá teszi az embert, és bizonytalanná az egészségét. Vagy nem azt látod, hogy ezek az atléták átalusszák az életüket, és ha csak kicsit is eltérnek megszokott életmódjuktól, súlyosan megbetegednek?
- De azt látom.
- Ezért a mi harci atlétáinknak valami megfelelőbb edzésre van szükségük – mondtam –, hiszen ők éberén alvók kell, hogy legyenek, mint a kutyák, látásuk és hallásuk éles kell, hogy legyen, és a tábori életnek a változékony [b] vízellátási és ételmezési viszonyai közepette, a Nap hevének és viharoknak kiteve egészségi állapotuk nem lehet ingadozó.
- Én is így gondolom.
- Ugyebár a legmegfelelőbb testedzés rokon avval a múzsai neveléssel, amelyet kevéssel ezelőtt fejtegettünk?
- Ezt hogy érted?
- Úgy, hogy a jó testedzés, különösen az, amelyik hadi célokat szolgál, egyszerű.¹¹⁷
- Hogy-hogy?
- Homérosztól bárki megtanulhatja – feleltem. – Hiszen tudod, hogy a táborban, a hősök lakomáin nem hallal traktálja őket, noha [c] a hellészpontoszi tengerparton vannak, sem pedig főtt hússal, hanem kizárólag süttekkel, amit a katonák is könnyen elkészíthetnek. Azt lehet mondani, minden körülmények között könnyebb nyílt tűzön sütni, mint hogy fazekakat kelljen az embernek magával cipelnie.
- Sokkal könnyebb.
- Azt hiszem, Homérosz édességekről sem tesz említést sehol. De azt minden gyakorlatozó magától is tudja, hogy aki jó testi erőnlétre törekszik, annak minden efféléitől tartózkodnia kell.
- Helyesen tudja – felelte –, és tartózkodik is tőle.
- [d] – Ha ezt tartod helyesnek, barátom, akkor a szürakuszai asztalt és a szicíliai ínycukonyhát aligha dicsérheted.
- Nem is dicsérem.
- És azt is helyteleníted, hogy a „korinthoszi lánykát” kedvelje az a férfi, aki jó erőben akar lenni.¹¹⁸
- De még mennyire!
- Sőt az attikai sütemények oly nagyra értékelt élvezetét is.
- Szükségképpen.
- Az efféle étkezést és életmódot ugyanis véleményem szerint helyesen hasonlíthatjuk az olyan dallamhoz és énekhez, amely az összes hangnemből és ritmusból¹¹⁹ [e] van összegyúrva.
- Már hogye.
- Ugyebár a tarka változatosság amott zabolátlanságot szül, emitt meg betegséget, az egyszerűség viszont, ha múzsai művészetről van szó, a lélekben mértéktartást hoz létre, ha meg testedzésről, a testben egészséget eredményez.
- Nagyon is igaz – felelte.

¹¹⁷ Ahogy az elbeszélés formái közül is az egyszerű elbeszélést részesítettük előnyben (ld. 392 c – 398 b).

¹¹⁸ A „korinthoszi lányka” (*korinthia koré*) feltehetőleg valamilyen ínycukonyát lehetett ugyan, de Szókratész szavainak erotikus mellékjelentése félreérthetetlen.

¹¹⁹ vö. 399 a – 400 a.

-- Márpedig ha elharapózik az államban a zabolátlanság [405] és megnő a betegek száma, akkor ugyebár egymás után nyílik egy sereg törvényszék meg orvosi rendelő, és a csűrő-csavaró jogászi¹²⁰ meg orvosi foglalkozásnak egyre nagyobb lesz a becsülete, különösen ha már a szabad emberek sokasága is komolyan veszi mindezt.

-- Hogy is lehetne másként?

XIV. – Márpedig arra, hogy egy államban rossz és gyalázatos a nevelés, találhatsz-e jobb bizonyítékot annál, mint hogy nemcsak a közemberek és a kétkezi munkások szorulnak szakértő orvosokra és bírákra, hanem azok is, akik azzal kérkednek, hogy szabad emberhez méltó módon nevelkedtek? Vagy nem [b] gyalázatos dolog, és nem a legnagyobb bizonyítéka-e a nevelés hiányának, ha az ember – minthogy saját igazságossága cserben hagyta – arra kényszerül, hogy kívül, másoknál, mintegy urainál és bíráinál keresse az igazságát?

-- Ez bizony a leggyalázatosabb dolog – válaszolta.

-- És elhiszed-e, hogy még ennél is gyalázatosabb, ha valaki az élete nagy részét a bíróságon tölti, hol vádlottként, hol mint vádló, és faragatlanságában¹²¹ még meg is van győződve róla, hogy az valami nagy dicsőség, ha fortélyosan tud jogtalankodni, [c] ha megfelelően forgolódik, mindenféle kibúvókat felhasználva fondorlatosan kibújik a fogásokból¹²² és elkerüli a büntetést apró és jelentéktelen ügyekben, miközben fogalma sincs róla, hogy mennyivel szebb és jobb dolog az, ha az ember úgy rendezi be az életét, hogy ne legyen szüksége holmi bóbiskoló bíróra?

-- No nem, ez még annál is gyalázatosabb – felelte.

-- Hát azt nem tartod-e gyalázatosnak – folytattam –, ha az ember orvosi kezelésre szorul, de nem ám sebesülések vagy évszakhoz kötődő betegségek miatt, hanem [d] mert a renyheség, meg az imént jellemzett életmód folytán nedvekkel és gázokkal telítődik, mint egy mocsár, és így Aszklépiosz találékony nemzetsége arra kényszerül, hogy olyan elnevezéseket eszeljen ki a különböző betegségek számára, mint a „felfúvódás” vagy a „hurut”?

-- Bizony – mondta – ezek valóban újszerű és furcsa betegségnevek.¹²³

-- Azt hiszem – mondtam –, ilyesmi Aszklépiosz idejében még nem is volt. Erre abból következtettek, hogy az ő fiai Trójában [e] egyáltalán nem tettek szemrehányást annak az asszonynak, aki pramnoszi borra jócskán lisztet szórt és sajtot [406] reszelt, és ezt adta inni a sebesült Eurüpiolosznak, pedig ez így gyulladást okozó ital¹²⁴; és nem rótták meg Patrokloszt sem, aki ezt a gyógymódot előírta.¹²⁵

-- Márpedig ez csakugyan különös ital egy ilyen betegnek – jegyezte meg.

-- Egyáltalán nem az – feleltem –, ha meggondolod, hogy a betegségeknek ezt a mai, gyámkodó orvoslási módszerét az Aszklépiosz-utódok egészen Hérodikoszig nem is alkalmazták. Hérodikosz tornamester volt, és amikor betegeskedni kezdett, elegyítette a testedzést a gyógyítással; ezzel elsősorban [b] és legfőképpen sajátmagát gyötörte meg, de később aztán sok más embert is.

¹²⁰ *csűrő-csavaró jogászi (foglalkozás)* – a *dikaniké* jelző pejoratív jelentésű, a semleges értéktartalmú *dikasztiké* helyett áll.

¹²¹ *faragatlanságában* – az *apeirokalia* ('a szép, a helyes dolgokban való járatlanság') a közönséges emberek tulajdonsága.

¹²² *kibújik a fogásokból* – a birkózásból kölcsönzött metaforák szolgálnak a közönséges ember viselkedésének leírására.

¹²³ A bélgázok okozta „felfúvódás” (*phüszsa*) és a nedvek túltengése következtében fellépő „hurut” (*katarrhoosz*) a hippokratészi iratokban is említést nyer. Mint a következő gondolatmenetből látható, Platón a homéroszi orvosláshoz, azaz Aszklépiosz fiainak tevékenységéhez képest tekinti új fejleménynek „a renyheség okozta betegségek” elnevezését és orvoslását.

¹²⁴ *gyulladást okozó ital* – *phlegmatódész* jelentése: 'gyulladást, nyálkásodást, hurutot okozó'. A megjegyzés arra utalhat, hogy a régiek a gyulladást, illetve a hurutot nem önálló betegségnek, hanem a terápia részének tekintették. Ez összefüggésben lehet azzal, hogy az antik orvoslás a sebek elgennyesedését a gyógyulást elősegítő, jótékony folyamatnak tartotta.

¹²⁵ Platón előadásában több epizód keveredik: a lisztel és sajttal kevert bort Nesztór és Makhaón issza (*Iliasz* XI 611 – 615; 645 – 654), Eurüpioloszt Patroklosz egy gyógynövény szétmorzsolt gyökerével kezeli (u.o. 822 – 848).

-- Hogy-hogy? – kérdezte.

-- Úgy, hogy hosszúra nyújtotta a haldoklását – feleltem. – Azáltal ugyanis, hogy állandóan a betegségével foglalkozott, amely halálos volt, meggyógyítani ugyan nem tudta magát, viszont egész életén át semmi egyéb nem volt ideje, csak a saját maga ápolására. Emellett mindig ráfizetett, ha megszokott életmódjától csak kicsit is eltért; így aztán bölcsessége eredményeként keserves haldoklás¹²⁶ közepette érte el a magas kort.

-- Mondhatom, szép ajándékot kapott¹²⁷ a tudományáért – jegyezte meg.

-- Csak olyat – válaszoltam –, amelyet meg is érdemel az az ember, [c] aki nem tudja, hogy Aszklépiosz nem azért nem tanította meg utódait az orvoslásnak erre a módjára, mintha nem ismerte volna vagy járatlan lett volna benne, hanem mert tudta, hogy az államban a jó törvények szerint élő emberek mindegyikének meg van szabva a munkaköre, amelyet el kell látnia, és senki sem töltheti azzal az idejével, hogy egész életén át betegeskedjék és gyógyíttassa magát. Furcsa módon a mesteremberek esetében ehhez tartjuk magunkat, de a gazdagok, meg azok esetében, akikről azt gondoljuk, hogy jól boldogulnak, eltekintünk az elv alkalmazásától.

-- Hogy érted ezt? – kérdezte.

XV. – Egy ács – feleltem – [d] ha megbetegszik, azt tartja helyesnek, ha megissza az orvostól kapott szert, aztán vagy kihányja a betegséget, vagy alulról tisztul meg tőle, vagy pedig égetés vagy vágás útján távozik belőle a baj. Ám ha valaki hosszadalmas kúrát rendelne el neki, meg nemezsiapkákat húzna a fejébe¹²⁸ és mindazt művelné, ami az ilyesmivel jár, annak hamar a tudtára adná, hogy neki nincs ideje betegeskedni, és nem érdemes úgy élnie, hogy a betegségét figyelje, és ezenközben elhanyagolja a kiszabott munkáját. Ezek után búcsút is venne az efféle orvostól, [e] visszatérne megszokott életmódjához, esetleg meg is gyógyulna és úgy élne tovább, végezvén a maga dolgát. Ha meg a szervezete nem elég erős a betegség elviseléséhez, bevégezné az életét, és ezzel minden nyavalyájától megszabadulna.

-- Az ilyen ember számára – jegyezte meg – ez látszik a gyógykezelés helyes alkalmazásának.

-- Mégpedig azért – mondtam –, mert van neki valami munkája, [407] amit ha nem végezhet el, nem érdemes élnie.

-- Tiszta sor – felelte.

-- A gazdagnak ellenben, mint mondani szokás, nincs efféle kiszabott munkája, amelytől ha kénytelen megválni, már élnie sem érdemes.

-- Nem szokás ilyen munkát emlegetni.

-- Igen, mert nem hallod meg, hogy mit mond Phókülidész¹²⁹: akinek az élete már egyenesben van, annak az erényt kell gyakorolnia.

-- Szerintem már azt megelőzően is ezt kell gyakorolnia – felelte.

-- Ne vitatkozzunk vele erről – mondtam –, inkább mi magunk tisztázzuk a dolgot: kell-e a gazdagnak gyakorolnia az erényt, és ha nem gyakorolja, élnie sem érdemes; vagy pedig a [b] betegség dédelgetése csupán abban akadályozza az embert, hogy figyelmét az építő- meg egyéb mesterségekre fordítsa, de már a Phókülidész parancsának teljesítését nem akadályozza?

-- Zeuszra is – válaszolta –, e parancs teljesítését leginkább éppen a testtel való túlzott törődés és foglalatoskodás akadályozza, amely túlmegy a testedzésen. Hiszen ez még a gazdálkodás, a katonáskodás és az állami tisztségviselés szempontjából is zavaró.

-- A legnagyobb baj azonban az, hogy mindenféle tanulás, gondolkodás és önmagunkra irányuló elmélkedés [c] szempontjából is hátrányos: az ilyen ember állandóan fejfájástól, szédüléstől tart, és

¹²⁶ A mondat másik lehetséges értelmezése: „...viszont meghalni nem mervén bölcsessége segítségével magas kort ért meg.” (Bárány István jegyzete)

¹²⁷ *szép ajándékot kapott* – lefordíthatatlan szójáték a *gerasz* ('magas kor, öregség') és a *gerasz* ('ajándék') szavakkal.

¹²⁸ A többesszám („nemezsiapkákat”) – mint J. Adam megjegyzi – egyfajta kúrára utal. Ez bizonyára a fej melegítését célozta, az eljárást más forrásból nem ismerjük. A görögök számára, akik rendszerint hajadonfőtt jártak, nevetséges és megalázó lehetett ez a gyógy mód.

¹²⁹ Phókülidész milétoszi költő a Kr. e. 6. században.

a filozófiát okolja miattuk. Ezért ahol az „erénynek” ezt a fajtáját gyakorolják és becsülik, ott ez a fajta erény csak akadályt jelent, mert azt eredményezi, hogy az ember állandóan betegnek képzelet magát, és se vége, se hossza a testével kapcsolatos nyavalygásnak.

-- Ez valószínű – mondotta.

-- Azt kell mondanunk, hogy ennek ismeretében Aszklépiosz is olyan emberekre gondolt, akik testalkatuknál és életmódjuknál fogva általában egészségesek, és valami jól körülhatárolható [d] betegségben szenvednek csupán, és az ilyen állapotú emberek kedvéért eszelte ki az orvoslást, és űzte ki betegeiből orvosságokkal és vágások alkalmazásával a betegségeket, és ezért rendelte el nekik megszokott életmódjuk folytatását annak érdekében, hogy állampolgári kötelességeik teljesítése ne szenvedjen kárt, de azt meg sem kísérelte, hogy tetőtől-talpig beteg testek diétáztatásával és fokozatos kiürítésével és megtöltésével az ember életét hosszúvá és elviselhetetlenné tegye, hogy aztán az ilyenektől – ami nagyon valószínű – megint csak ilyen ivadékok szülessenek, hanem az volt a felfogása, hogy aki a [e] kiszabott életidőt nem képes végigélni, azt nem is szabad gyógyítani, mert ez sem az illetőnek, sem az államnak nem érdeke.

-- Aszklépioszt ezek szerint te államférfinak tekinted – mondta.

-- Nyilvánvaló – feleltem –, és lám, a fia is, éppen mivel ő ilyen volt, Trójában nemcsak hogy jó [408] harcosoknak bizonyultak, hanem a gyógyítással is az általam leírt módon foglalkoztak. Vagy nem emlékszel, hogy Menelaosz sebét, amelyet Pandarosz ütött rajta,

kiszívta

s meghintette tudósan az írral, az enyhet adóval,¹³⁰

de hogy aztán utána mit kell innia vagy ennie, azt épp oly kevésbé szabták meg neki, mint Eurüpiosznak, abban a meggyőződésben, hogy azt az embert, aki sebesülése előtt egészséges volt és helyes életmódot folytatott, az orvosság még úgy is meg tudja gyógyítani, [b] ha történetesen azt a bizonyos keveréket issza,¹³¹ míg egy természettől fogva beteges és mértéktelen ember életének a megnyújtása sem neki magának, sem másoknak nem áll érdekében, és nem az ilyenek kedvéért van az ő tudományuk, sőt az ilyeneket nem is szabad gyógyítani, még ha Midasznál gazdagabbak is.

-- Igen okos emberekként mutatod be Aszklépiosz fiait – mondta.

XVI. – Ez illik is hozzájuk – feleltem –, jóllehet a tragédiaköltők és Pindarosz nincsenek velünk egy véleményen, hanem azt mesélik, hogy Aszklépiosz Apollónnak volt a fia, de pénzért elvállalta, hogy [c] egy gazdag embert, aki már haldoklott, meggyógyít, és ezért a villám agyonsújtotta. Mi azonban a korábban mondottak értelmében nem fogadhatjuk el egyszerre mindkét állítást, hanem azt mondjuk, hogy ha isten fia volt, akkor nem lehetett kapzsi, ha meg kapzsi volt, nem lehetett isten fia.

-- Ez nagyon is igaz – szólta –. De mit mondasz, Szókratész, arról, hogy vajon nincs-e szükség az államban jó orvosokra? Olyanokra, akik igen sok egészséges, de igen sok [d] beteg embert is kezeltek már,¹³² aminthogy a legjobb bírák is azok, akiknek már mindenféle természetű emberrel volt dolguk.

-- Igen, szerintem is jó orvosokra és bírákra van szükség – feleltem –; de tudod-e, kiket tekintek ilyennek?

-- Ha megmondod – válaszolta.

-- Megpróbálom – mondtam –, mert te egymáshoz nem hasonló eseteket hoztál össze a kérdésedben.

-- Hogy-hogy? – kérdezte.

¹³⁰ *Iliasz* IV. 218. Az eposzban Menelaosz sebét Makhaón kezeli így.

¹³¹ vö. 406 a.

¹³² Az antik orvosi szemlélet szerint az orvosnak feladata az egészséges emberek ellátása is: életmódjukat és étrendjüket írja elő a betegségek megelőzése végett.

-- Az valószínű, hogy csakugyan abból lesz a legkitűnőbb orvos, aki gyermekkorától kezdve nemcsak hogy állandóan tanulja a mesterséget, hanem minél több és minél betegesebb emberrel kerül érintkezésbe, [e] és maga is lehetőleg minden betegségen átesik, sőt természettől fogva sem egészen egészséges. Úgy gondolom ugyanis, nem testtel gyógyít testet – abban az esetben nem volna megengedhető, hogy beteges legyen, vagy megbetegedjék –, hanem lélekkel gyógyít testet; és ha a lélek rossz vagy rosszra lesz, nem képes mást jól ápolni.

-- Ez igaz – mondta.

-- A bíró ellenben, barátom, lélekkel irányít lelket: [409] a léleknek viszont nem engedélyezhetjük, hogy már zsenge korától kezdve gonosz lelkek között nevelkedjen, hogy velük érintkezzen, hogy az igazságtalanság összes fajtáját elkövetve és begyakorolva maga is igazságtalan legyen, hogy aztán a saját tapasztalatai alapján hibátlanul bírálhassa el mások igazságtalankodásait, mint az orvos a test betegségeit, hanem a rossz erkölcsöktől érintetlennek és tisztának kell maradnia fiatakként, hogy szép és jó állapotban, egészségesen tudjon majd ítélni az igazságról. Ezért a becsületes ember ifjúkorában együgyűnek, és az igazságtalan emberek által könnyen félrevezethetőnek tűnik, mivel nincsenek meg [b] benne a gonosz ember érzületének megfelelő minták.

-- Ez valóban így van – mondta.

-- Ezért aztán – folytattam – a jó bíró nem is lehet fiatal, hanem öregnek kell lennie, aki kései tanuló abban a kérdésben, hogy mi az igazságtalanság, aki nem saját magának az önnön lelkében meglévő igazságtalanságát tapasztalja meg, hanem a másokban lakozó idegen tulajdonság hosszas tanulmányozásával érti meg töviről hegyire, hogy mekkora rosszról van szó – tudományosan, értelemmel közelítve a dologhoz, nem pedig saját [c] tapasztalataira támaszkodva.

-- Hát igen. Az ilyen bíró a legkiválóbb – mondta.

-- Azonkívül jó is – tettem hozzá –, és te éppen erről kérdezősködtél; mert akinek jó a lelke, az maga is jó. Az a bizonyos fortélyos és jó szimatú ember¹³³ viszont, aki már sok igazságtalanságot követett el, és ezért magát minden hájjal megkent, bölcs embernek tartja, ha a maga fajtájú emberek társaságában forog, csakugyan ügyesnek látszik, mert jól tud védekezni azáltal, hogy mindig a benne lakozó mintákra tekint. De már ha erkölcsileg jó, idősebb emberek közelébe kerül, mindjárt [d] ostobábbnak mutatkozik, mert nem a kellő időben tanúsít bizalmatlanságot és nem ismeri az egészséges érzületet, mivel ennek mintája nincs meg benne. Minthogy azonban többet forgolódik gonoszok között, mint tisztességes emberek társaságában, mind a maga, mind a mások szemében inkább bölcsnek tűnik, mintsem tudatlannak.

-- Teljesen igaz – mondta.

XVII. – Ezért ha jó és bölcs bírót keresünk – folytattam –, akkor ne ezt válasszuk, hanem az előbbit; mert a gonoszság az erényt és önmagát sohasem ismerheti meg, a természetadta erény ellenben, ha még nevelés is támogatja, idővel nemcsak önmaga, [e] hanem a gonoszság ismeretére is eljut. Bölcs tehát, véleményem szerint, csak ő lehet, nem pedig a gonosz.

-- Nekem is ez a véleményem – mondta.

-- Az általunk jellemzett orvoslást pedig az ilyen igazságszolgáltatással párosítva kell államunkban törvényerővel meghonosítani; ezek az épen születetteknek a testét és [410] lelkét majd gondozásukba veszik, a betegen születetteket meg, ha a testük beteg, engedik meghalni, ha pedig lelkükben torzszülöttek és gyógyíthatatlanok, ők maguk ölik meg, ugye?

-- Igen. Hiszen így a legjobb nemcsak ezeknek a szerencsétlen szenvedőknek, hanem az államnak a szempontjából is.

-- Mármost ifjaink – folytattam – a törvényszéki igazságszolgáltatás „igénybevételét” nyilván annak az *egyszerű* múzsai tevékenységnek az alkalmazásával kerüljük majd el, amelyről azt mondtuk, hogy mértéktartást szül.

-- Igen – felelte.

¹³³ *fortélyos és jó szimatú ember* – lásd III 14. 405 c. A két embertípus szembeállításához ld. *Theaitétosz* 172 c – 177 c.

- És ha hajlandó a múzsai neveltetés mintáját és csapását a testedzésnél is követni [b], nem éri-e el, ha úgy akarja, hogy ne szoruljon orvosra, hacsak nem kényszerhelyzetben?
- Szerintem így elérheti.
- A fásasztó testgyakorlatokat pedig inkább természetének indulatos voltát és erejét szem előtt tartva és annak fölkeltése céljából végzi, semmint a testi erő kedvéért; nem a közönséges atléták módjára, akiknek étrendje és fátadalmi a nyers erő növelését szolgálják.
- Nagyon is igaz – jegyezte meg.
- Ilyenformán hát Glaukón – mondtam – akik a múzsai, valamint a testedzéssel történő [c] nevelést megalapozták, ezt talán mégsem azért tették, mint ahogy némelyek gondolják, hogy az egyikkel a testet, a másikkal a lelket gondozzák?
- Hanem miért? – kérdezte.
- Alkalmassint mindkettőt leginkább a lélek végett dolgozták ki – válaszoltam.
- Hogy érted ezt?
- Nem figyelted meg, hogy milyen a lelki állapota az olyan embernek, aki egész életében a testedzéssel foglalkozik, a múzsai dolgokkal meg nem törődik? És hogy milyen az, aki éppen ellenkezőleg jár el?
- Mire [d] gondolsz?
- Durvaságra és keménységre az egyik oldalon, elpuhultságra és jámborságra a másikon – feleltem.
- Értem – mondta –, vagyis arra, hogy aki a testedzésnek adja át magát nyakló nélkül, az a kelleténél durvábbá válik, aki pedig a múzsai foglalatosságnak, az lágyabb lesz, mint kellene.
- Hiszen a durvaság az indulatnak a természetünkben rejlő erejéből fakad – feleltem –, és ha helyesen gondozzák, bátorsággá alakul, de ha a kelleténél jobban megfeszítik¹³⁴, kemény és nehéz természetűé válik.
- Magam is így gondolom – mondta.
- No és a szelídség [e] nem a filozófus-természet sajátja-e, amelyet ha túlzottan meglazítanak, a kelleténél puhányabb, ám helyesen gondozva szelíd és tisztességes lesz az ember?
- Így van.
- Márpedig azt állítjuk,¹³⁵ hogy az örökben mindkét jellemvonásnak meg kell lennie.
- Meg bizony.
- És hogy összhangban kell lenniük egymással.
- Hogyne!
- Akiben pedig ez az összhang megvan, annak a lelke mértéktartó és [411] bátor.
- Okvetlenül.
- Az összhang nélküli ember lelke pedig gyáva és durva.
- Nagyon is.

XVIII. – Ha valaki hagyja, hogy a zene az aulosz hangjával betöltse¹³⁶ őt, és a fülén, mint valami tölcseren keresztül elárassza a lelkét az imént említett édes, lágy és bánatos dallamokkal, és így a dal hatása alatt szomorú dúdolgatás és mámoros öröm közepette éli egész [b] életét, az ilyen ember az indulat erejét, ha megvan benne, először csak meglágyítja, mint a vasat, s így használhatóvá válik, ami korábban használhatatlanul merev volt. De ha nem hagy föl ezzel, hanem átadja magát a bűvöletnek, idővel már megolvasztja és cseppfolyóssá teszi, míg végül

¹³⁴ a kelleténél jobban megfeszítik – ez a kifejezés, valamint a Szókratész következő mondatában olvasható „túlzottan meglazítanak” ugyancsak a zenére utal vissza: a hangszerhúrok túlfeszítésének, illetve túlságos ellazításának terminusairól van szó. A túlfeszített húr, akár csak a felhangolatlan, hamis hangot ad, v.ö. 412 a; Arisztotelész: *Politika* 1290 a 26-29. (Kárpáti András jegyzete)

¹³⁵ vö. II 15. 375 a.

¹³⁶ az aulosz hangjával betöltte (*kataulein*) – azaz hogy elbűvölje, elvarázsolja. V. ö. *Törvények* 790 e; Euripidész: *Az őrző Héraklész* 871. (Kárpáti András jegyzete)

teljesen kiolvasztja, és ahogy az inakat szokás, teljesen kimetszi lelkéből az indulatot, és „lagymatag harcost”¹³⁷ csinál magából.

-- Az már biztos – felelte.

-- Ha valakinek a lelke természeténél fogva eleve híján van az indulatnak – folytattam –, ezt hamar el is éri. Ha pedig van benne indulat, ezt meggyengíti és ingataggá teszi, úgyhogy kicsiny dolgoktól [c] is könnyen fellángol, de könnyen le is lohad. Az ilyen ember ahelyett, hogy indulatában erőteljes volna, lobbanékony és izgága lesz, és összeférhetlenné válik.

-- Pontosan így van.

-- No és ha valaki a testgyakorlásra fordítja erejét és bőségesen táplálkozik, a múzsai tevékenységgel és a filozófiával meg nem törődik? Nem az történik-e, hogy eleinte – jó testi erőben lévén – csordultig telik önbizalommal meg indulattal, és bátrabb lesz, mint valaha?

-- De az történik.

-- Ám ha semmi egyebet nem tesz, és egyik Múzsával sem tart fenn közösséget, [d] nem az történik-e, hogy – ha volt is lelkében némi tudásvágy – ez, mivel sem tanulást, sem kutatást nem ízlel meg, sem beszélgetésben, sem a múzsai tevékenység más fajtájában nincs része, elernyed, megsüketül és megvakul, mivel nem ébresztgette, nem táplálta, és az őt ért benyomásokot nem rostálta meg?

-- Ez így van – felelte.

-- Az ilyen ember szerintem gyűlölni fogja az okos szót, elfordul a Múzsáktól és többé már nem folyamodik az érvekkel való meggyőzéshez, hanem mint az állat, [e] nyers erővel és durván iparkodik mindent elérni, ritmus és kellem híján tudatlanságban és műveletlenségben éli az életét.

-- Tökéletesen így van – mondta.

-- Szerintem éppen e két dologért, az indulat kedvéért és a bölcsesség szeretetéért adta egy isten az embereknek ezt a két művészetet, a múzsai mesterséget és a testedzést; nem a lélekért és a testért – hacsak nem mellékesen –, hanem e kettőért, hogy ezek a kellő mértékben [412] kifizülve és meglazulva¹³⁸ végül összhangba kerüljenek egymással.

-- Ez nyilvánvaló – mondta.

-- Azt az embert, aki a testedzés művészetét a múzsai mesterséggel a legszebben elegyíti és a leghelyesebb mértékben nyújtja a léleknek, őt nevezhetjük a legtöbb joggal a zene és az összhangzat tökéletes mesterének, sokkal inkább, mint azt, aki csak a húrokat tudja összehangolni.¹³⁹

-- Ez így van, Szókratész – felelte.

-- Nos, Glaukón, vajon nem lesz-e szükségünk az államban is olyan valakire, aki erre állandóan ügyel, ha meg akarjuk őrizni az alkotmányát?

[b] -- De bizony feltétlenül szükségünk lesz rá.

XIX. – Hát ezek volnának a nevelés és a képzés alapformái. Miért is kellene az ilyen neveltetésű embereknek még a táncait, fegyveres és falkavadászatait, torna- és lovasjátékait is részleteznünk? Hiszen nyilvánvaló, hogy mindezeknek alkalmazkodniuk kell az alapformákhoz, és most már nem lesz nehéz kitalálni őket.

-- Bizonyára nem lesz nehéz – mondta.

-- Jól van – folytattam –. Mit is kell ezek után eldöntenünk? Nem azt-e, hogy öközöttük kik legyenek a vezetők, és kik a vezetettek?

[c] -- Hogyne.

¹³⁷ „lagymatag harcos” – *malthakosz aikmétész*, Menelaoszról olvassuk (*Ilias* XVII. 588).

¹³⁸ *kifizülve és meglazulva* – a húrok felhangolásának metaforája.

¹³⁹ Hasonló metaforával találkozunk az *Államférfiben* is: „az államférfiúi tevékenység szövőmunkája ... a bátor, illetve az óvatos emberi jellem egymásra merőleges összefonása”, 311 b (Horváth Judit fordítása).

KÖLTÉSZETKRITIKAI RÉSZLETEK II:
X. KÖNYV, 595 a – 608 b.

Tizedik könyv

[595] I. – Sok más tekintetben is az a meggyőződés – mondtam –, hogy államunkat a lehető leghelyesebben rendeztük be; de amikor ezt mondom, nem utolsósorban a költészetre gondolok.¹⁴⁰

-- Pontosán mire? – kérdezte.

-- Arra, hogy ami benne utánczás,¹⁴¹ azt államunkba semmiképpen nem fogadjuk be. Ugyanis most, hogy a lélek egyes részeit különválasztottuk egymástól,¹⁴² [b] még határozottabban úgy látom, hogy ezt nem szabad befogadnunk.

-- Hogy érted ezt?

-- Köztünk szólva – mert ti nem fogtok beárulni engem sem a tragédiaköltőknél, sem az összes többi utánczóművésznél – az ilyen alkotások valósággal merényletet jelentenek az olyan hallgatóság gondolkodása ellen, amelyiknek ellenszer gyanánt nem áll rendelkezésre annak az ismerete, hogy voltaképpen milyen jellegűek is ezek a művek.

-- Mire gondolsz? – kérdezte.

-- El fogom mondani – feleltem –, noha gyermekkoromtól fogva szeretet és valami áhítatos tisztelet él bennem, amely visszatart attól, hogy Homéroszról nyilatkozzam. Hiszen nyilvánvalóan [c] ő volt mindezen szépséges tragikus történetek első tanítója és szerzője. De hát egy embert nem becsülhetünk többre, mint az igazságot,¹⁴³ és ezért, mint említettem, beszélnem kell.

-- Ez bizony így van – jegyezte meg.

-- Hallgass ide, vagy jobban mondva: felelj nekem!

-- Csak kérdezz!

-- Meg tudnád-e nekem mondani, hogy mi az utánczás általában véve? Mert magam sem vagyok vele teljesen tisztában, hogy mi is az.

-- Akkor én honnan tudjam? – kérdezte.

-- Ez nem volna meglepő – feleltem –, hiszen gyakran előfordul, hogy a homályosabb látású ember [596] előbb lát meg valamit, mint az élesszemű.

-- Lehetséges – válaszolta –. De a jelenlétedben akkor sem mernék megnyilatkozni, ha valamit nyilvánvalóan tudnék. Hát légy szíves, magad vedd szemügyre a dolgot!

-- Ha úgy tetszik, induljunk ki vizsgálódásaink már jól megszokott módszeréből. Ugyanis abból a feltevésből szoktunk kiindulni, hogy a különböző sokaságokhoz, amelyekre ugyanazt a nevet használjuk, egy-egy egységes idea tartozik.¹⁴⁴ Vagy nem érted?

-- De értem.

-- Vegyünk most is egy tetszés szerinti sokaságot! Például, teszem azt, sok ágy létezik, meg [b] sok asztal.

-- Persze.

-- Ám idea e bútorokra vonatkozóan csak kettő van: egy az ágyaknak, egy az asztalnak.¹⁴⁵

¹⁴⁰ A beszélgetés most a III. könyv témájára kanyarodik vissza.

¹⁴¹ Vö. III 7. 394d.

¹⁴² Vö. IV 11. 435b; IV 19. 445c; IX 7. 580d; IX 12. 588b.

¹⁴³ Ez az eredete az Arisztotelésznek tulajdonított mondásnak is: „Platón a barátom, de még inkább barátom az igazság”. Maga Arisztotelész ezt így fejezi ki: noha az ideák tanát a barátaink dolgozták ki, „az igazság védelmében még azt is feláldozzuk, ami a szívünkhöz közel áll, már csak azért is, mert hiszen filozófusok vagyunk: szeretjük ugyan mind a kettőt, de szent kötelességünknek tartjuk, hogy elsősorban az igazságot szolgáljuk” (*Nikomakhoszi etika* I 4. 1096 a 13 skk. Szabó Miklós fordítása).

¹⁴⁴ Vö. *Menón* 72d; *Phaidón* 76d, 100b; *Allam* V 20. 475e – 477b; *Philebosz* 16d.

¹⁴⁵ Az ágy és az asztal ideájának gondolata azért problematikus, mert Arisztotelész véleménye alapján jelenleg az a filozófiatörténeti közmegegyezés, hogy Platón az emberkéz-alkotta tárgyaknak nem tulajdonít ideát, csak a természeti fajtáknak. A konszenzus két arisztotelészi szöveghelyen alapul: (1) a házról és a gyűrűről nem szoktuk állítani, hogy van ideájuk (*Metafizika* I 9. 991 b 6); (2) Platón szerint idea annyi van, ahány természeti fajta

- Igen.
- Ugye azt is szoktuk mondani, hogy a mesterember e bútorok ideájára függeszti tekintetét, és így készíti el őket, emez az ágyakat, amaz a székeket, amelyeket mi használunk, és ugyanígy az összes többit. Hiszen egyik mesterember sem magát az ideát készíti el! [c] Hogyan is volna ez lehetséges?
- Schogyan sem.
- De gondold csak meg, hogy hogyan neveznéd azt a mesterembert, ...
- Melyiket?
- ... aki mindent meg tud csinálni, amit az egyes mesteremberek készítenek?
- Valami fortélyos és csodálatra méltó emberről beszélsz.
- Na várj csak, hamarosan még inkább annak fogod tartani. Mert ugyanez a mesterember nemcsak hogy minden használati tárgyat meg tud csinálni, hanem meg tudja alkotni a föld valamennyi növényét és állatát, egyebek közt önmagát is, továbbá a földet, az eget és az isteneket, az égi jelenségeket, meg mindazt, ami a föld alatt a Hadészban van, el tudja készíteni.¹⁴⁶
- Roppantul csodálatra méltó [d] szofistáról beszélsz – jegyezte meg.
- Kétkedsz? – kérdeztem –. Mondd csak: úgy gondolod, hogy egyáltalán nem létezhet ilyen mesterember, vagy hogy bizonyos értelemben akár létezhet is ez a mesterember: minden dolgok megalkotója, más értelemben meg nem? Hát nem látod, hogy bizonyos értelemben még magad is képes vagy mindezeket megalkotni?
- És mi volna ennek a módja? – kérdezte.
- Ez nem is olyan nehéz dolog – feleltem –, sőt sokféleképpen és gyorsan el tudnád készíteni. A legkönnyebben talán úgy, ha fogsz egy tükröt, és mindenfelé körbeviszed. Így gyorsan megalkotod [e] a Napot és az égi jelenségeket, a földet, önmagadat is gyorsan, meg a többi élőlényt, a használati tárgyakat, a növényeket, meg mindazt amiről beszéltünk.
- Na persze – mondta –, de csak látszólagosan megjelenítem őket, nem alkotom meg igazi valójukban.
- Igazad van – feleltem –, és ezzel segíted is a beszédemet. Szerintem ugyanis az egyik ilyen mesterember a festő. Vagy nem az?
- Persze, hogy az.
- De gondolom, azt fogod mondani, hogy az ő alkotásai nem valóságos dolgok. Pedig bizonyos értelemben a festő is ágyat alkot, vagy nem?
- Igen – felelte –, de ő is csak megjeleníti azt.

II. – No és a bútorasztalos? Hát nem az imént [597] mondtad, hogy nem az ideát alkotja meg, ami – így mondjuk – *az* ágy, hanem egy ágyat készíti?

-- De azt mondtam.

-- Ugye ha nem azt alkotja meg, ami *valóban* létezik, akkor nem a *létezőt* alkotja meg, hanem olyasmit, ami *olyan, mint* a létező, de nem *létező*. Ha valaki a bútorasztalos, vagy valamely más kézműves termékét tökéletes értelemben létezőnek tartaná, olyasmit mondana, ami nem igaz.

-- Legalább is ez volna a véleményük azoknak, akik beszélgetéseikben ilyesféle érvek használatát gyakorolják – felelte.

-- Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy ez is csak halvány képmás az igazsághoz képest.

[b] -- Ne bizony.

-- Benne vagy-e hát – kérdeztem –, hogy ezeken a példákon vizsgáljuk meg az utánzónak a természetét?

-- Ha te is benne vagy, én igen -- válaszolta.

(*Metafizika* XII 3. 1070 a 18). – Ám e két megállapítás implikációi gyengébbek, mint az emberkéz-alkotta tárgyak ideái elutasításának rájuk alapozott tétele: az első állításról nem állapítható meg egyértelműen, vajon Platón nézetét, vagy Arisztotelész ellenvéleményét fogalmazza meg; a második állítással kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy Platón az ágy ideájának helyét „a természetben” jelöli ki (597b).

¹⁴⁶ Vö. *Szofista* 234a – b.

- Ugye a következő háromféle ágyról beszélhetünk. Az egyik az, amelyik a természetben van,¹⁴⁷ és amelyről úgy gondolom, elmondhatjuk, hogy isten készítette el. Ki más alkotta volna?
- Szerintem senki más.
- A másik az, amelyet az asztalos készít.
- Az bizony – felelte.
- Egyet pedig a festő. Így van?
- Ám legyen.
- Festő, asztalos, isten, ők hárman a mesterei az ágy három fajtájának.
- Igen, ők hárman azok.
- Mármost az isten, akár azért, mert [c] nem is akart a természetben egynél több ágyat kimunkálni, akár azért, mert valami szükségszerűség indította erre, csupán ezt az egyet alkotta meg, ami *az* ágy. Kettő vagy több nem is lett teremtve és nem is fog teremni az isten által.¹⁴⁸
- Miért nem? – kérdezte.
- Azért – feleltem – mert ha csak kettőt alkotott volna is, akkor megint megjelenne egy ágy, amelynek a formája benne van ebben a kettőben, és ez volna *az* ágy, nem az a kettő.
- Igazad van – hagyta jóvá.
- Úgy gondolom, isten ennek tudatában, és mivel [d] a valóságos ágynak a valóságos alkotója, nem pedig egy bizonyos ágyé, és nem is egy bizonyos bútorasztalos kívánt lenni, természete szerint egyetlennek teremtette ezt meg.
- Láthatólag így van.
- Őt tehát, ha úgy tetszik, e tárgy természeti alkotójának¹⁴⁹, vagy valami ilyesfélének kell neveznünk.
- Teljes joggal – felelte –, hiszen természetes mivoltában ezt is ő alkotta meg, és az összes többi dolgot úgyszintén.
- És minek nevezzük az asztalost? Ne ágykészítő mesterembernek?
- De igen.
- Talán bizony a festőt is ilyen készítmények mesterének és alkotójának kell neveznünk?
- Semmiképpen!
- Hát akkor minek mondod őt az ágy vonatkozásában?
- Szerintem [e] a legmegfelelőbb az volna – felelte –, ha őt ama tárgyak utánzójának mondanánk, amelyeknek az imént említettek a mesterei.
- Ám legyen – hagytam jóvá –. A természettől számított harmadik képződmény alkotóját tehát utánzónak nevezed?
- Pontosan – válaszolta.
- Ez lesz tehát a tragédiaköltő is, hiszen ő is utánzó: természetére nézve a királytól, vagyis az igazságtól számított harmadik leszármazott,¹⁵⁰ ahogy a többi utánzók is azok.
- Úgy gondolom, az.
- Eszerint az utánzó mivoltára nézve egyetértünk. De ami a festőt illeti, azt mondd meg nekem, [598] vajon ő az egyes tárgyak esetében magát a természetben adott dolgot akarja utánozni, vagy a mesteremberek készítményeit?
- A mesteremberek készítményeit – felelte.
- Tégy meg még egy további különbséget is: vajon azt akarja utánozni, amilyenek ezek valójában, vagy azt, amilyenek látszanak?

¹⁴⁷ **a természetben van** – a természet itt nem a fizikai világot, hanem a megismerő emberi elmén kívüli világot jelenti, azaz jelentéstartományába az „ideák világa” is beletartozik, bárhol helyezkedjék is az el. V. ö. *Phaidón* 103b; *Parmenidész* 132d.

¹⁴⁸ Szókratész szó szerint azt mondja, hogy isten nem „ültetett” két ágyat, és két ágy nem is fog „teremni”. Mindkét ige abból a *phü-* tőből származik, amelyből a ’természet’ jelentésű *phüszisz*. A szokatlan kifejezés használat valószínűleg az ideák természetbe ágyazottságának a gondolatát erősíti játékos nyelvi formában.

¹⁴⁹ A ’természeti alkotó’ (*phüurgosz*) ugyancsak a *phü-* tőből van képezve.

¹⁵⁰ Ez az allúzió az utánzó művészetet egyidejűleg kapcsolja össze a vágyakozó lélekrész legkevésbé értékes élvezeteivel, és az igazságtalanságot megtestesítő türannosz karakterével, v.ö. IX 11. 586e – 587c.

-- Ezt hogy érted? – kérdezte.

-- A következőképpen: különbözik-e az ágy önmagától attól függően, hogy oldalról vagy szemből, vagy bármi más irányból veszed szemügyre, vagy különbözni ugyan nem különbözik, de mindig másnak látszik? A többi dologra ugyanez a kérdés vonatkozik.

-- A dolog így áll – felelte –: másnak látszik ugyan, de nem különbözik.

-- No, éppen ezt [b] vizsgálj meg: melyikre van tekintettel a festészet, amikor alkotásait létrehozza? Vajon a valóságosan létező dologra¹⁵¹ van tekintettel, és azt utánozza úgy, ahogyan az van, vagy a látszatra van tekintettel, és azt utánozza úgy, ahogyan az látszik? Vajon a látszatnak, vagy az igazságnak az utánzása a festészet?

-- A látszat utánzása – felelte.

-- Az utánzó művészet tehát igen távol áll az igazságtól, és úgy tűnik, éppen ez az oka annak, hogy mindent ki tud munkálni, mivel minden egyes dolognak csupán kicsiny részével foglalkozik, és ez a kicsiny rész is képmás csupán. Azt mondjuk például, hogy a festő lefesti nekünk a vargát, az ácsot, a többi mesterembert, anélkül, hogy [c] e mesterségekhez valamit is konyítana. De ha jó festő, ha lefesti az ácsot és messziről mutatja meg, a gyermekeket és az okatlan embereket könnyen megtéveszti, hiszen azok azt hiszik, valódi ácsot látnak.

-- Így van.

-- Csakhogy szerintem, barátom, mindezekről a következőképpen kell gondolkodnunk. Ha valaki azt újságolná nekünk, hogy találkozott egy olyan emberrel, aki minden mesterséghez ért, és aki minden egyebet, amit az egyes szakemberek ismernek, [d] bárkinél pontosabban tud, akkor azt kell neki mondanunk, hogy együgyű ember, és nyilván egy szemfényvesztővel vagy valami utánzóval találkozott, aki a világ bölcsének mutatta magát, és azért tudta megtéveszteni őt, mivel ő maga képtelen a hozzáértést, a hozzánemértést és az utánzást megkülönböztetni egymástól.

-- Nagyon is igaz – mondta.

III. – Ugye – kérdeztem – ezek után a tragédiát, és annak élenjáró költőjét, Homéroszt kell szemügyre vennünk, mivel némelyektől azt halljuk, hogy ezek a költők minden művészetet, [e] az erénnyel és a hitványsággal kapcsolatos minden emberi dolgot, sőt minden isteni dolgot is ismernek. Hiszen a jó költőnek, ha alkotása tárgyát szépen akarja megalkotni, ismernie kell azt, amiről költeménye szól, különben nem volna képes megalkotni. Azt kell megvizsgáljunk, hogy akik ezt hangoztatják, vajon ezekkel az utánzókkal találkozáskor megtévesztés áldozataivá váltak-e, így aztán műveik láttán [599] nem veszik észre, hogy azok háromszoros távolságra vannak a valóságtól, és hogy ilyeneket könnyen költhet az is, aki nem ismeri az igazságot, hiszen látszatokat, nem pedig valóban létező dolgokat alkotnak. Vagy pedig mégis csak van valami igazuk, és a jó költők valóban ismerik azokat a dolgokat, amelyekről a tömeg véleménye szerint olyan szépen beszélnek.

-- Ezt bizony meg kell vizsgálnunk – mondta.

-- Szerinted ha valaki mindkét feladatra, az utánzandó dolognak és képmásának megalkotására egyaránt képes volna, vajon arra adná-e a fejét, hogy a képmások megalkotásával vesződjék, és ezt tűzné ki élete céljául, mint [b] a legjobbat, ami tőle telik?

-- Szerintem nem.

-- Szerintem ha igazán ismerné azokat a dolgokat, amelyeket utánoz, akkor sokkal inkább ezekkel foglalkozna, semmint az utánzataikkal, és inkább arra törekedne, hogy sok szép alkotást hagyjon emlékül maga után, azaz inkább arra áhítozna, hogy őt dicsérik, mint hogy ő dicsérjen.

-- Én is így gondolom – mondta –, hiszen nem egyenlő tisztelet és haszon dukál kettejüknek.

-- Mármost egyéb dolgokban ne vonjuk kérdőre Homéroszt vagy a többi költőt, [c] és ne firtassuk, hogy értett-e bármelyikük is az orvosláshoz, és nem utánzója volt-e csupán az orvosok beszédének, meg hogy tudunk-e bárkiről, akit egy hajdani vagy egy újabb költő Aszklépiosz módjára meggyógyított volna, vagy hogy kiket hagyott maga után tanítványként az orvoslásban, ahogyan Aszklépiosz az utódait. És ne is firtassuk ezt a többi mesterséggel kapcsolatban sem,

¹⁵¹ A „valóságosan létező dolog” itt a fizikai világban fennálló tárgyat, nem pedig az ideát jelenti.

hanem hagyjuk annyiban. De már azokról a legnagyobb szabású és legfontosabb dolgokról, amelyekre vonatkozóan Homérosz vállalkozott rá, hogy beszél róluk, a háborúról, a hadvezetésről, az állam kormányzásáról és [d] az emberi nevelésről szólva joggal intézhetünk hozzá kérdést, ekképpen tudakolva a dolgot: „Kedves Homérosz, ha te az erény tekintetében az igazságtól nem a harmadik helyen állsz, ha te nem képmások mesterembere vagy, akit mi utánzóként határoztunk meg, hanem a második helyen állsz, és képes voltál fölismereni, hogy a magán- és közéletben milyen tevékenységek teszik jobba vagy rosszabbá az embereket, ugyan mondd már meg, a te jóvoltodból melyik állam berendezkedése vált valaha is helyesebbé, ahogy Lükurgosznak köszönhetően Lakedaimón, és sok más államférfinak köszönhetően számos nagyobb [e] és kisebb állam? Melletted melyik állam tanúskodik, hogy jó törvényhozó voltál, és használtál neki? Kharóndasz mellett tanúskodik ugyanis Itália és Szicília, Szolón mellett pedig mi állunk tanúként. De melletted ki szól?” Tudna valakit említeni?

-- Nem hinném – felelte Glaukón –. Maguk a Homéridák sem említenek egyet sem.

-- Vagy tesz-e valaki is említést [600] Homérosz idejéből olyan háborúról, amelyet az ő hadvezérsége alatt, vagy az ő tanácsai segítségével vívtak meg sikeresen?

-- Senki.

-- Vagy mint az alkotásban kiváló emberről mesélnék-e róla olyasmit, hogy a mesterségekre, vagy az élet egyéb gyakorlati dolgára vonatkozóan számos leleményes terve lett volna, ahogy ezt a milétoszi Thalészról és a szkütha Anakharsziszról halljuk?

-- Egyáltalában nem említenek effélet.

-- De ha nem a közéletben, akkor talán a magánéletben volt Homérosz, amíg élt, példamutató a nevelés terén mások számára is, akik őt a vele való együttlét során annyira megszerették, hogy az utókorra is egyfajta [b] homéroszi életformát hagyományoztak? Úgy, ahogy Püthagoraszt megszerették emiatt, és későbbi követői püthagoreus életformájuk révén, ahogy ők ezt nevezik, a többi ember szemében még ma is kivételes hírnévnek örvendenek?

-- Nem, ilyesmit sem említenek, Szókratész – felelte –. Hiszen Kreóphülosz, Homérosz tanítványa a neveltetését illetően még a nevének is nevetségesebb színben tűnik fel,¹⁵² ha igaz az, amit Homéroszról mondanak. Az a szóbeszéd járja ugyanis, hogy életében egyáltalán nem vettek [c] róla tudomást.

IV. – Igen, azt mondják – jegyeztem meg –. De gondolod, Glaukón, hogy ha Homéroszban valóban meglelt volna a képesség rá, hogy az embereket nevelje és jobba tegye, ha nemcsak az utánzásra lett volna képes, de a valódi megismerésre is, hát nem szerzett volna számos tanítványt, akik emiatt tisztelik és szeretik őt? Hiszen például az abdérai Prótagorasz és a keioszi Prodikosz meg sokan mások a személyes [d] foglalkozások során meg tudják győzni hallgatóságukat arról, hogy sem a gazdaságukat, sem az államot nem fogják tudni irányítani, ha nem rendelik alá magukat az ő nevelésüknek. És éppen e bölcsességük miatt olyannyira szeretik is őket, hogy csaknem a vállukon hordják körül a tanítványaik ezeket az embereket. Hát Homéroszt, vagy akár Hésziodoszt is, ha hasznára lettek volna az embereknek az erény tekintetében, engedték volna-e kortársaik, hogy vándorénekesként járják a világot? Nem ragaszkodtak volna hozzájuk jobban, mint az aranyhoz, nem kényszerítették volna őket arra, hogy náluk lakjanak, [e] és ha erre nem tudják rávenni őket, nem kísérték volna e dalnokokat mindenfelé, amerre járnak, amíg csak elegendő műveltséget nem vesznek át tőlük?

-- Úgy gondolom, Szókratész, hogy teljes mértékben igazad van – mondta.

-- Megállapíthatjuk-e, hogy Homérosztól kezdve minden költő az erény képmásának, és minden egyébnek, amit költeményeibe foglal, csak az utánzója, az igazsággal azonban nem érintkezik, hanem – ahogy az imént mondtuk – a festő is olyan vargát ábrázol, aki csupán annak látszik, [601] hiszen ő maga épp úgy nem ért a bőrművességhez, mint a közönsége, akik csak a színek és formák alapján szemlélik a dolgot?

¹⁵² Kreóphülosz nevének jelentése: „húsivadék”, „a hús klánjából (*phülé*) való”. Neve a későbbiekben Kallimakhosz egyik epigrammájában bukkan föl, amelyet Sextus Empiricus idéz (*adv. math.* i. 48).

- Ezt mindenképpen megállapíthatjuk.
- Azt hiszem, ugyanezt mondhatjuk a költőről is: szavaival és kifejezéseivel az egyes mesterségeknél csak mintegy a színeit rakja föl anélkül, hogy valami egyébhez értene, mint az utánzáshoz. De persze más, hasonló tudású emberek, akik csupán a szavak alapján szemlélik a dolgokat, ha valaki versmértékben, ütemekben és dallamban szól hozzájuk, már azt hiszik, hogy mindez pompásan van mondva, akár börművészegről, [b] akár hadvezetésről vagy bármi másról van szó, olyan nagy varázserejük van természetüktől fogva ezeknek a költői eszközöknek. Mert persze, ha a költők szavait kivetkőztetjük a múzsai művészet színeiből és a maguk csupaszságában mondjuk el őket, azt hiszem, te is tudod, miképp hangzanak, hiszen már láttál ilyet.
- Láttam bizony – mondta.
- Nem olyanok – kérdeztem –, mint amilyenné a fiatal, de nem szép arc lesz akkor, amikor a fiatalság virága már eltűnt róla?
- Teljesen olyanok – felelte.
- De menjünk tovább. Figyelj csak: a képmás készítője, vagyis az utánzó véleményünk szerint a valóságról semmit sem tud, csak a látszatról. [c] Nem így van?
- De igen.
- Ne hagyjuk hát félbe a dolgot, hanem vegyük szemügyre alaposan!
- Folytasd csak – szólt.
- Azt mondjuk, a festő gyepelőt is tud festeni, meg zablát is.
- Igen.
- De készíteni ezeket a szíjgyártó és a kovács készíti.
- Persze.
- De tudja-e a festő, hogy milyennek kell lennie a gyepelőnek és a zablának? Vagy ezt még a készítőjük, a kovács és a szíjgyártó sem tudja, hanem csupán az, aki ért a használatukhoz, vagyis a lovász?
- Nagyon is igaz.
- Nem azt kell-e mondanunk, hogy ez minden dolog esetében így van?
- Már hogyan?
- [d] -- Hát úgy, hogy minden dologhoz háromféle mesterség kapcsolódik: a felhasználó, a készítő és az utánzó.
- De ezt kell mondanunk.
- Mármost minden használati tárgynak, élőlénynek és cselekvésnek a kiválósága, szépsége és helyes volta mi mástól függ, mint éppen a használatától, attól, milyen célból az egyes dolgok készülnek vagy amire természettől fogva alkalmasak?
- Úgy van.
- Nagyon is szükségszerű tehát, hogy az egyes dolgokról a felhasználó rendelkezik a legnagyobb tapasztalattal, és ő számol be róla a készítőnek, hogy az eszköz, amelyet használ, a használatban jól vagy rosszul válik-e be. Például az aulosz esetében az auloszjátékos számol be az auloszkészítőnek arról, hogy mely auloszok [e] váltak be az auloszjátékban, és ő rendelkezik, hogy milyen kell készíteni, a másik pedig ehhez tartja magát.
- Persze.
- Ugye, egyikük tudja, hogy melyik aulosz jó és melyik rossz, és erről beszámol, a másik pedig megbízik benne, és ennek alapján elkészíti a hangszereket?
- Igen.
- A készítő tehát azáltal, hogy érintkezésben áll azzal az emberrel, aki tudással rendelkezik, és mivel kénytelen hallgatni rá, helyes hiedelemmel fog rendelkezni a használati tárgy jó vagy rossz voltáról. [602] Aki meg használja a tárgyat, az ugyanerről tudással fog rendelkezni.
- Így van.
- Hát az utánzónak vajon lesz-e a használatból fakadó tudása arról, hogy amit megfest, az megfelelő és helyesen működik-e, vagy sem? Vagy lesz-e helyes véleménye azáltal, hogy kénytelen

a tárgyat ismerő emberrel érintkezésben állni, és elfogadni az utasításait arra nézve, hogy milyennek kell valamit megfesterenie?

-- Sem ez, sem az nem lesz neki.

-- Az utánzóknak tehát sem ismerete, sem helyes véleménye nem lesz annak a dolognak a jó vagy rossz voltáról, amelyet utánoz.

-- Láthatólag nem.

-- Mondhatom, remekül ért az általa utánzott tárgyakhoz a költő!

-- Dehogyan ért hozzájuk!

-- De azért [b] csak folytatja az utánzást, anélkül, hogy tudná, mitől rossz egy adott dolog, és mitől jó, hanem nyilván azt fogja utánozni, ami a tárgy rendeltetéséről mit sem tudó tömeg szemében szépnek látszik.

-- Mi mást is utánozna?

-- Abban hát, úgy látom, megfelelő módon egyetértésre jutottunk, hogy az utánzó semmit sem tud érdemlegesen arról, amit utánoz, hanem az utánzás valamiféle játék csupán, nem pedig komoly dolog, másfelől hogy mindazok, akik jambusokban és hexameterekben tragikus költészetet művelnek, a legnagyobb mértékben utánzóok.

-- Úgy van.

[c] V. – Zeuszra is – mondtam –, hát nem a harmadik helyen van ez az utánzás az igazság mögött?

-- De ott van.

-- És vajon az ember melyik részére gyakorol hatást?¹⁵³

-- Mire gondolsz, amikor ezt kérdezed?

-- A következőre. Ugyanaz a nagyság közlőről és távolról nézve nem egyformának látszik.

-- Nem bizony.

-- És ugyanazok a dolgok – a látásnak a színekkel kapcsolatos optikai csalódása miatt – görbültnek meg egyenesnek, illetve homorúnak meg domborúnak látszanak attól függően, hogy a vízben vannak, vagy nincsenek a vízben, amikor nézzük őket. Minden ilyesmi [d] nyilvánvalóan a lelkünkben lévő zavarodottságból fakad. Természetünknek ezt a gyöngeségét aknázza ki az árnyékrajzolás,¹⁵⁴ amely, akár csak a bűvészkedés, meg sok hasonló mesterkedés, semmiben sem marad el a varázslás mögött.

-- Ez igaz.

-- Nos, a számolás, a hosszúságnak és a súlynak a mérése vajon nem jelent-e szívesen látott segítséget e jelenségekkel szemben annak érdekében, hogy ne az jusson uralomra bennünk, ami nagyobbak vagy kisebbek, többnek vagy nehezebbnek látszik, hanem ami megszámlálja a mennyiséget, megméri a hosszúságot és [e] a súlyt?

-- De igen.

-- Ez pedig a lélek mérlegelő és gondolkodó részének a feladata.

-- Azé bizony.

-- Gyakran megesik, hogy ez a lélekrész valamit megmér, és jelzi, hogy valami valaminél nagyobb vagy kisebb, vagy egyenlő vele, miközben látszani ezzel éppen ellenkezőnek látszik ugyanaz a dolog a számára.

-- Gyakran megesik.

¹⁵³ Mint az alábbiakból majd kitéjük, a kérdés így értendő: az emberi lélek mely részére gyakorol hatást az utánzás. Válasz: a lélek alacsonyabbrendű részére van hatással (603 a).

¹⁵⁴ Az árnyékrajzolás (*szkiagraphia*) az athéni Apollodórosz (i.e. V. sz.) festői tevékenységével kapcsolatos kifejezés, akit a késő ókor a festészet megújítójaként tartott számon. Plinius (*Nat. Hist.* 35, 60.) szerint ő alkotott először szabályokat a látszat (*species*) megjelenítésére. Apollodórosz újítása feltehetőleg a valóság illúzióját keltő festészeti módszerek kidolgozásában állt, a *szkiagraphia* kifejezés pedig arra utal, hogy legfontosabb eszköze az árnyékolás volt, vagyis a színes felületek tónusokkal való megbontása, amelynek révén a síkon ábrázolt test térbelinek tűnik. (*Bencze Ágnes jegyzete*)

- De nem mondtuk-e¹⁵⁵ azt is, hogy ugyanazon lélekrész ugyanazon dolgokról egyidejűleg nem alkothat ellentétes véleményeket?
- Mégpedig helyesen mondtuk.
- [603] – A léleknek a mértékek figyelembevétel nélkül vélekedő része tehát nem lehet azonos a véleményét a mértékek alapján megalkotó résszel.
- De nem ám!
- Márpedig a léleknek az a legértékesebb része, amely hitelt ad a mértéknek és a számolásnak.
- Az bizony.
- Az a rész tehát, amely ezzel ellentétes, alsóbbrendű része a lelkünknek.
- Szükségképpen az.
- Nos, erre vonatkozóan akartam egyetértésre jutni veled, amikor azt mondtam, hogy a festészet, és általában az utánzó mesterség az igazságtól nagyon távol állva végzi a munkáját, és lelkünknek a belátástól [b] távol eső részével érintkezik, annak társa és jóbarátja, még hozzá nem is helyes, és nem is igaz célból.
- Nagyon is így van – helyeselt.
- Minthogy tehát az utánzó művészet, amely maga is alsóbbrendű, egy másik alsóbbrendűvel lép frigyre, csak alsóbbrendű ivadékokat hozhat világra.
- Láthatólag igen.
- Vajon csak az az utánzás ilyen – kérdeztem –, amely a látással függ össze, vagy az is ilyen, amely a hallással kapcsolatos, és amelyet költészetnek nevezünk?
- Valószínűleg az is.
- Akkor viszont ne elégedjünk meg azzal, hogy ez a festészet példája alapján valószínűnek tűnik, hanem menjünk tovább [c] a lélek ama részéig is, amellyel a költészet utánzó művészet érintkezik, és nézzük meg, vajon alsóbbrendű rész-e ez, vagy értékes része az értelemnek.
- Ezt kell tennünk.
- Kérdésünket a következőképpen fogalmazzuk meg: azt mondjuk, az utánzó művészet olyan embereket utánoz, akik kényszerűen vagy önként cselekszenek és azt gondolják, hogy cselekvésük következtében jobb vagy rosszabb lett nekik, és mindezekben a helyzetekben szomorkodnak vagy örülnek. Ugyebár másról, mint erről nem lehet szó?
- Nem lehet.
- Mármint vajon mindezen helyzetekben önmagával egyetértésben van az ember? [d] Vagy ahogy a látás terén meghasonlik önmagával, és ugyanazon dolgokra vonatkozóan egyidejűleg ellentétes vélemények vannak benne jelen, ugyanúgy a cselekedetek terén is meghasonlásban van és harcban áll önmagával? De ebben a kérdésben most nem is kell közös nevezőre jutnunk, hiszen emlékeink szerint beszélgetésünk korábbi részében¹⁵⁶ már elégséges módon megegyeztünk abban, hogy lelkünk ezernyi ilyen egyidejűleg föllépő ellentéttel van tele.
- Igazad van – mondta.
- Igazam van ugyan – feleltem –, de amit akkor elmulasztottunk, [e] azt szerintem most kell pótolnunk.
- És mi volna az? – érdeklődött.
- Korábban is azt mondtuk,¹⁵⁷ hogy ha egy derék embert olyan sorscsapás ér, hogy elveszíti a fiát, vagy valaki mást, akit a legjobban szeret, akkor ő könnyebben viseli el ezt a csapást, mint más ember.
- Az biztos.
- Most azonban vizsgáljuk meg a következő kérdést: vajon ilyenkor ő egyáltalán nem bánkódik, vagy lehetetlenség, hogy ne bánkódjék, de fájdalmában valamiképpen mértéket tart?
- Inkább ez utóbbi az igaz – mondta.

¹⁵⁵ IV 12. 436b.

¹⁵⁶ IV 14. 439b.

¹⁵⁷ III 2. 387d – e.

[604] – Most azt mondd meg nekem, hogy vajon akkor küzdi le elszántabban a fájdmát és akkor szegül-e ellene keményebben, ha a hozzá hasonló emberek látják őt, vagy akkor, ha egymagában, egyedül van?

-- Sokkal inkább akkor, ha látják – felelte.

-- Gondolom, ha egyedül van, sok olyan dolgot ki mer mondani, amit szégyellne, ha más is hallaná, és sok olyasmit tesz, amit bizony nem szívesen tenne mások szeme láttára.

-- Úgy is van – hagyta jóvá.

VI. – Ugye az értelem és a törvény¹⁵⁸ inti őt arra, hogy ellenálljon, a szenvedés pedig arra ösztönzi, [b] hogy engedjen a fájdmának?

-- Igen.

-- Márpedig ha az emberben egyazon dolog vonatkozásában egyidejűleg két ellentétes késztetés támad, akkor szükségképpen két mozzanat van jelen benne.

-- Persze.

-- Az egyik kész a törvénynek engedelmeskedni úgy, ahogy ezt a törvény megszabja.

-- Vagyis hogyan?

-- A törvény azt mondja, hogy az a leghelyesebb magatartás, ha az ember a sorscsapások közepette megőrzi a nyugalmát és nem zúgolódik, hiszen úgysem tudhatjuk, hogy bennük mi a jó és mi a rossz,¹⁵⁹ és ha valaki nehezen viseli el őket, ezzel a helyzete semmivel sem lesz könnyebb. Az emberi élet dolgai amúgy sem [c] érdemesek arra, hogy nagyon a lelkünkre vegyük őket, és amire az ilyen helyzetekben a legsürgősebben volna szükségünk, annak éppen a fölöttük érzett fájdalom áll az útjában.

-- Mi az, amire a legsürgősebben volna szükségünk? – kérdezte.

-- Arra, hogy a történeteket fontolóra vegyük – feleltem –, és ahogyan a kockajátékos a dobásai szerint lép, mi is a helyzethez képest intézzük ügyeinket úgy, ahogy ezt az értelem a leghelyesebbnek tartja, és ne viselkedjünk gyerekek módjára, akik az ütés helyén tartva a kezüket tehetetlenül jajveszékelnének, hanem mindig arra szoktassuk a lelkünket, hogy minél előbb [d] a gyógyulás útjára lépjen és igyekezzék azt, ami beteg és elesett, talpra állítani, és a siránkozást gyógyítással megszüntetni.

-- Az biztos, hogy a sorscsapásokkal szemben ez a leghelyesebb magatartás – jegyezte meg.

-- Kimondhatjuk tehát, hogy a legjobb részünk készen áll arra, hogy kövesse az értelemnek ezt a tanácsát?

-- Ez nyilvánvaló.

-- Azt a részt ellenben, amely a szenvedésre való emlékezés és a siránkozás felé húz bennünket, és képtelen velük betelni, nem értelem nélkülinek, tunyának és a gyávaság jóbarátjának kell-e mondanunk?

-- De bizony annak.

-- Mármost az egyik rész, a méltatlankodó igen sokféle és tarkabarka utánzásra [e] nyújt alkalmat, míg a belátó és nyugodt kedély, amely önmagához mindig hasonló, sem nem utánozható egykönnyen, sem pedig, ha utánazzák is, nem érthető meg minden további nélkül, és különösen nem értheti meg egy ünneplő tömeg és a színházba összesereglett sokféle ember, mivel ez egy tőlük idegen lelkiállapot utánzása volna.

[605] – Ez teljesen így van.

-- Világos tehát, hogy az utánzó költő természeténél fogva a léleknek nem az utóbb említett részéhez kapcsolódik és bölcsessége nem olyan jellegű, hogy ennek a résznek a tetszésére tartana igényt, ha a nagy tömeg kedvében akar járni, hanem a méltatlankodó és tarkán szeszélyes kedély felé fordul, mert ez inkább alkalmas az utánzásra.

-- Igen, ez világos.

¹⁵⁸ T.i. a lélek belső „alkotmányának” törvénye, v. ö. X 8. 608b.

¹⁵⁹ Vö. a *Szókratész védőbeszéde* zárómondataival: „Én halni indulok, ti élni. De hogy melyikünk megy jobb sors elé, azt más nem tudja, egyedül csak az isten.”

-- Így hát joggal hibáztathatjuk őt és állíthatjuk párhuzamba a festővel: abban is hasonlít hozzá, hogy az igazsághoz képest alsóbbrendű alkotást hoz létre, és abban is, hogy a léleknek ugyanilyen minőségű részét [b] szólítja meg és ahhoz hasonul, nem pedig a legjobbhoz. Már csak ezért is igazunk is van abban, hogy nem akarjuk befogadni őt egy olyan államba, amely jó törvények között szeretne élni, hiszen ő a léleknek éppen azt a részét ébreszti föl és látja el táplálékkal, amely ha erőre kap, tönkreteszi az értelmes lélekrészt, éppen úgy, mintha valaki az államban a gonosz embereket juttatná hatalomra és az államot az ő kezükre játszaná, a tisztességeseket pedig tönkretenné. Azt állítjuk, hogy ugyanezt teszi az utánzó költő az egyes ember lelkében: rossz alkotmányt honosít meg benne azáltal, hogy az értelem nélküli résznek jár a kedvébe, amely a nagyobbat [c] és a kisebbet nem tudja megkülönböztetni, hanem ugyanazt hol nagyinak, hol meg kicsinynek véli, és csupán képmásokat alkot, amelyek az igazságtól igen távol állnak.

-- Ez bizony így van.

VII. – De az ellene szóló legsúlyosabb vádat még nem is említettük. Mert hogy megvan a hatalma arra, hogy – nagyon kevés kivétellel – még a tisztességes embereket is kikezdje, az mindennél rémesebb.

-- Hogyne volna az, ha csakugyan ezt teszi?

-- Hallgass ide, és ítéld meg magad! Amikor legjobbjaink hallgatják Homéroszt, vagy más tragédiaköltőt, [d] aki a hősokeket utánozza, amint gyászban vannak és nagy siránkozás közepette hosszú beszédekot vágna ki, vagy amint énekelnek és fájdalmukban a mellüket verik, tudod jól, micsoda gyönyörűséget érzünk, és egészen átadva magunkat, részvétellel csüggünk rajtuk, és komoly meggyőződéssel dicsérik a művészt, mint kiváló költőt, aki bennünket mindenkinél jobban képes ilyen hangulatba hozni.

-- Persze, hogy tudom.

-- De azzal is tisztában vagy, hogy ha minket ér gyász, éppen az ellenkező magatartásra vagyunk büszkéek, arra, ha meg tudjuk őrizni nyugalmunkat és erősek tudunk maradni, [e] mert ezt tartjuk férfinak illőnek, míg azt a másik magatartást, amelyet annyira dicsértünk, asszonyiasnak.¹⁶⁰

-- Tisztában vagyok vele – válaszolta.

-- Helyénvaló-e – kérdeztem –, hogy amikor az ember olyannak lát egy férfit, amilyen ő maga nem szeretne lenni, sőt még szégyellné is magát az ilyen viselkedésért, akkor nem viszolygást érez, hanem még gyönyörködik is benne, és dicsérettel illeti?

-- Zeuszra is – felelte –, ez nem látszik ésszerűnek.

[606] -- Nem bizony – feleltem – különösen, ha a következőképpen nézed a dolgot.

-- Miképpen?

-- Ha meggondolod, hogy éppen az egyéni szerencsétlenségek közepette csak erővel féken tartott, a könnyezésre, mértéktelen siránkozásra és az ezekkel való jóllakásra kiéhezett lélekrész, amely természeténél fogva ilyesmire vágyódik – nos, ha éppen ez a lélekrész az, amely ilyenkor a költők jóvoltából kielégül és gyönyörűséget érez,¹⁶¹ míg a természettől fogva legjobb részünk, ha nincs eléggé kinevelve értelemmel és szoktatással, meglazítja a siránkozó lélekrész fölött való felügyeletét, mert [b] éppen mások szenvedését figyeli, és rá nézve nem szégyen, ha másvalakit, aki magát derék embernek tartja és most nem helyénvaló módon adja át magát gyásznak, dicsér és sajnál. Sőt azt hiszi, ezzel még nyer is valamit, mégpedig a gyönyörűséget, és bizony nem szívesen mondana le róla az egész költemény elvesztésének árán. Mert azt hiszem, nagyon kevés ember számol azzal, hogy ha a mások érzelmi élvezetét okoznak, azokból az érzésekből szükségképpen a mi bensőnkbe is jut valami. Hiszen ha a mások bajain nagyra növeljük a szájalom iránti hajlamunkat, ezt a magunk szenvedései közepette már nem egykönnyen tudjuk féken tartani.

-- Ez nagyon is igaz – [c] jegyezte meg.

¹⁶⁰ Vö. III 2. 387e – 388a.

¹⁶¹ Arisztotelész valószínűleg erre a gondolatmenetre reflektálva fogalmazta meg a katarzistra vonatkozó, többféleképpen is értelmezhető állítását (*Poétika* 1449 b 27-28).

-- De vajon nem ugyanez az érv vonatkozik a nevetségesre is? Hiszen ha szégyellnéd ugyan, hogy a saját viselkedéseddel másokból nevetést válts ki, ám egy komédia előadásán vagy magántársaságban hallva ilyesmit jót mulatsz rajta és nem viszolyogsz tőle, mint afféle silány viselkedéstől, akkor voltaképpen ugyanazt teszed, mint amikor szánakozol. Mert a nevetetés iránti hajlamodat, amelyet eddig attól való félelmedben, hogy bohócnak fognak tartani, az értelmiddel elnyomtál magadban, most szabadjára ereszted, és ha egyszer felbátorítottad, akkor anélkül, hogy észrevennéd, gyakran magad is komédiázni kezdesz.

-- Bizony, ez így van – mondta.

[d] – Sőt a szerelmi vágyak, a dühkitörések és általában lelkünk minden vágyakozó, fájdalmas és kellemes érzése tekintetében is, amelyekről azt mondjuk, hogy minden cselekedetünket kísérik, ugyanilyen hatással van ránk az utánzó költészet: táplálja és öntözgeti, pedig ki kellene szárítania őket. Uralkodóinkká teszi, pedig le kellene igáznia őket avégett, hogy jobbá és boldogabbá, ne pedig rosszszabbá és szerencsétlenebbé legyünk.

-- Magam sem mondhatok mást – hagyta jóvá.

-- Nos Glaukón – folytattam –, ha olyan [e] Homérosz-rajongókkal találkozol, akik azt mondják, hogy ez a költő Hellasz nevelője, és hogy az emberi élet vezetése és kiművelése szempontjából érdemes arra, hogy hozzá forduljunk, tanuljunk tőle és egész életünket e költő útmutatása szerint berendezve éljük le, [607] ám bánj velük barátságosan és szívesen, hiszen tőlük telhetőleg a legjobbat akarják. Még igazat is adhatsz nekik, hogy Homérosz a legnagyobb költő és a tragédiaírók feje. De tudnod kell, hogy államunkba az egész költészetből jóformán csak az istenekhez írt himnuszokat és az erényes emberekről szóló dicsőítő költeményeket szabad befogadnunk. Mert ha a dalban vagy hősi versben megszólaló édes múzsát is beengeded, akkor a törvény és a mindig is általánosan a legjobbnak tartott értelem helyett az élvezet és a fájdalom foglalják el államunkban a királyi széket.

-- Nagyon is igaz – mondta.

[b] VIII. – Íme – mondtam –, visszatérve a költészetre ez a védekezésünk arra vonatkozálag, hogy teljes joggal utasítottuk ki a költészetet államunkból éppen ezen tulajdonságai miatt: az értelem készített erre. Ám hogy a költészet meg ne vádolhasson bennünket érzéketlenséggel és bárdolatlansággal, tegyük hozzá mindjárt azt is, hogy a filozófia és a költészet régóta vannak ellenséges viszonyban egymással. Az olyan kifejezések, mint „csaholó, urára ugató szukakutya”, vagy „nagy az ostoba, üres fecsegésben”, vagy „a bölcsék [c] uralkodó hordája”, vagy „elmésen töprengők, mindazonáltal koldulnak” és ezernyi ilyenféle mondás mind az ő régi ellentétükre utal.¹⁶² De azt is meg kell jegyeznünk, hogy ha a gyönyörködtető költészet és az utánzó művészet föl tudna hozni bármilyen érvet annak védelmében, hogy szükség van rá a jótörvényű államban, szíves örömet befogadnánk, hiszen tudatában vagyunk, hogy a varázsa alatt állunk magunk is. De istentelenség volna, ha áruelőivá lennénk annak, amit igaznak vélünk. Te talán nem vagy a varázsa alatt, barátom, különösen, [d] ha Homérosz művészetén keresztül találkozol vele?

-- De nagyon is.

-- Ugye igazságos dolog volna, hogy visszatérjen, ha sikerül igazolnia magát akár dalformában, akár valami más versmértékben?

-- Igazságos volna.

-- És talán a védelmezőinek is megengedhetjük, akik maguk nem költők, de olyan emberek, akik szeretik a költőket, hogy kötetlen beszédben elmondhassák a védelmére, hogy a költészet nemcsak gyönyörködtet, hanem az alkotmány és az emberi élet szempontjából is hasznos. Jóindulattal fogjuk őket meghallgatni, hiszen csak nyerünk vele, ha kiderül, hogy nem csupán gyönyörködtető, [e] hanem hasznos is.

-- Persze, hogy nyerünk vele – erősítette meg.

¹⁶² Azonosíthatatlan helyekről származó idézetek. A filozófusokat gúnyoló verses műfajnak jó példája phleiuszi Timón (Kr. e. 4. sz.) *Szilloi* ('Gúnydalok') c. műve, amelynek töredékei maradtak ránk. (Magyar prózafordításukat lásd Steiger Kornél: *Tanulmányok az antik görög filozófiáról*. Gondolat 2010. 93. skk. old.)

-- De ha nem, akkor, barátom, úgy járunk el, mint azok, akik egyszer szerelembe estek, de ha úgy találják, hogy ez a szerelem nincs a javukra, akkor ha erőszakkal is, de megtartóztatják tőle magukat. Mi is ezt fogjuk tenni: mivel az ilyen költészet iránti szerelmet belénk oltotta a mi szépséges alkotmányaink nevelési rendszere, [608] szívesen vesszük, ha a legjobbnak és legigazabbnak bizonyul. Amíg azonban nem tudja igazolni magát, addig ha meghallgatjuk is, de közben az érvet, amit mondunk, varázsigeként fogjuk ráénekelni önmagunkra, és óvakodni fogunk attól, hogy újra visszaessünk a gyerekes, és közönséges szerelembe. Azt fogjuk varázsigeként recitálni, hogy nem szabad komolyan venni az ilyen költészetet, mintha ennek bármi köze volna az igazsághoz és mintha komoly dolog volna, hanem óvakodnia kell tőle annak, aki hallgatja, mégpedig éppen [b] a lelke alkotmányáért érzett aggodalomból, és el kell fogadnia, amit a költészetről mondtunk.

-- Minden tekintetben egyetértetek veled – mondta.

-- Mert nagy küzdelemről van ám szó, kedves Glaukón – tettem hozzá –, sokkal nagyobbról, mint általában gondolják: arról, hogy az ember erkölcsileg jó lesz-e vagy hitvány. Ezért sem kitüntetés, sem vagyon, sem hivatali rang, sem a költészet nem csábíthat bennünket arra, hogy megfeledkezzünk az igazságosságról és általában az erényről.

-- Egyetértetek veled az elhangzottak alapján – hagyta jóvá –, és azt gondolom, mindenki más is egyetértene.